



BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI

Cota

27748

Inventar

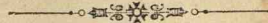
566 M8

~~copie - lista~~
~~1911~~
1911

D. Russo

Elenismul în România

Epoca bizantină și fanariotă.



București

Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl“ S-sor I. St. Rasidescu
Strada Paris (fostă Doamnei), 16

1912

BUCUREȘTI

27748

Biblioteca Centrală Universitară

27748 Suleet

Inventar 566.118

Prefață.

În broșura de față am încercat să arăt importanța cunoașterii limbii grecești și a culturii bizantine pentru Români. Am schițat numai în linii generale punctele principale ale influenței grecești, aducând ici colo câte o contribuție, dar mai mult indicând problemele printr'o ochire repede. Dezvoltarea chestiunilor, tratate sumar, și dezlegarea problemelor bizantinisticii la Români se așteaptă dela monografiile speciale, în urma și pe baza cărora s'ar putea scrie despre influența bizantină și neogreacă în Principate mai pe larg și mai temeinic.

București 1912.

D. Russo.

B.C.U. Bucuresti



C566118

Cuprinsul.

| | <u>Pagina</u> |
|--|---------------|
| Bizanțul și popoarele Europei răsăritene; limba greacă și cultura română | 5—15 |
| Influențe culturale reciproce 5—6. Importanța limbii grecești pentru Români 6—8. Bizantina fără greaca modernă nu se poate 8. Limba elenistică 8. Greaca medie 8—9. Greaca modernă 9—10. Diglosie 10—14. Greaca modernă și cultura română 14. Problemele bizantinisticii la Români 14—15. | |
| Insemnătatea Bizanțului și a culturii bizantine | 15—25 |
| Valoarea literaturii bizantine 16. Conținutul literaturii bizantine 16—17. Istoria și etnografia Europei de Răsărit 18. De administrando imperio 18—19. Izvoarele istoriei Românilor 19—21. Trecutul bisericii române 21—23. Bizanțul creștinizător 23. Serviciile aduse de Bizanț omenirii 23—25. | |
| Foloasele bizantinisticii pentru cultura română | 25—41 |
| Slavizm și bizantinism 25—26. Limba greacă lămuirește înțelesul unor cuvinte românești 26—28. Etimologia 28—29. Importanța cunoașterii originalelor grecești 29—31. Cuvântul lui Toader Dascălul 31. Istoria poemelor și boieriiile 32—33. Originalele cronografelor românești 33—35. Cronicari denaturând fondul pentru formă 36—38. Macarie și Manase 38—39. Azarie și Manase 39—40. Dialectologia 40. Darvari și ms Dimonie 40—41. Alte foloase însemnate 41. | |
| Grecii în Principate înainte de 1453 | 41—45 |
| Mitropoliții greci în Țara românească 41—42. Patriarhia și mitropolia Moldovei 43. Închinarea mănăstirilor 43. Prinți români la curtea bizantină 43—44. Grecii în serviciul domnilor 44. Relațiunile comerciale 44—45. | |

| | |
|---|---------------------------------------|
| Influența greacă după 1453 | 45—70 |
| Căderea Constantinopolului 45—46. | Grecii în serviciul |
| Turcilor 46—47. | Influența Grecilor în numirea domni- |
| lor 47. | Grecii în Principate după 1453 47—48. |
| Ni- | fon 48. |
| Binefacerile lui Neagoe pentru Răsărit 48. | |
| Clericii greci în Principate 48—49. | Răspândirea cuno- |
| știnții limbii grecești 50—53. | Influența prin biserică 54. |
| Literatura bisericească 54. | Apocrifele 54—55. |
| Litera- | tura patristică 55. |
| Literatura profană 55—57. | Învă- |
| țături către domni 58—60. | Ceremonialul curții 60—61. |
| Arta 61—62. | Instituțiunile statului 62—63. |
| Legislația | 63—65. |
| Încheiere 65—70. | Patriotism și știință 68—69. |
| Concepția lui Gaston Paris despre știința dezinteresată 69. | |
| Semne bune pentru studiile grecești în România 70. | |

Bizanțul și popoarele Europei răsăritene; limba greacă și cultura română.

În zilele noastre se dă o importanță deosebită problemei influențelor literare, și savanții s'au convins că cultura și viața unui popor nu se pot adânci, studiindu-se în hotarele strâmte în cari s'au manifestat; popoarele dimprejur dau și-și împrumută idei și credințe, obiceiuri și instituțiuni, pe cari cercetătorul trebuie să le studieze comparativ, dacă dorește să adâncească sufletul poporului pe care îl cercetează. Și după cum un corp ceresc poate să aibă sateliții lui pe cari să-i influențeze și împreună cu ei să fie influențat de un soare, așa și un popor care a influențat pe altul poate să stea la rândul lui supt influența unui alt popor, ceea ce ne forțează să deosebim familii și între popoare, ale căror trăsături caracteristice ne înlesnesc să rezolvim multe probleme cari cercetate răsleț ar rămânea enigme. Cultura poporului român, de pildă, nu poate fi studiată în mod temeinic, dacă nu se urmăresc până la obârșie elementele cari o constituie; Românii fiind timp de mai multe secole supt influența Slavilor cari îi înconjoară, au împrumutat dela ei instituțiuni, obiceiuri și cuvinte cari, ca să se înțeleagă pe deplin, trebuiesc urmărite până la originea lor. Slavii la rândul lor primind creștinismul împreună cu literatura religioasă, scrierea și o bună parte din literatura profană, arta și o parte din legislația și din instituțiunile lor de stat, adică bazele culturei lor, dela Bizantini cu cari

Influențe
culturale
reciproce.

se aflau în contact continuu în evul mediu, se înțelege că slavistica fără cunoașterea culturii bizantine nu poate da rezultate temeinice. Românii cari au fost influențați de Slavi, au primit însă direct și indirect și dela Bizantini multe elemente culturale, sânt datori să studieze ambele culturi de cari au fost influențați. Așadar Rușii, Bulgarii, Sârbii, Românii și Grecii aparținând unei familii culturale ortodoxe și fiind toți influențați de cultura bizantină, nu pot fi temeinic studiați decât dacă se urmăresc influențele lor culturale reciproce, și se studiază cultura lor ca o unitate, precum nu se poate înțelege bine viața lumii catolico-protestante, a lumii latino-germane din Apus, dacă cercetătorul nu se suie până la obârșia romană a civilizației occidentale. Dar Bizanțul a moștenit și păstrat civilizația Grecilor vechi, și fiind la început un imperiu roman puțin câte puțin devine centrul creștinismului, asimilează multe elemente orientale și se transformă într'un imperiu grecesc care pe urmă cade supt jugul turcesc. Deaceia bizantinist fără cunoașterea elenismului clasic, fără cunoașterea elenismului modern, și a successorului musulman, în cari bizantinismul trăiește și astăzi, nu se poate concepe; idealul ar fi ca bizantinistul să cunoască și baza greco-latină și elementul asiatic din civilizația bizantină și să fie în stare a urmări și influența Bizanțului asupra musulmanului cuceritor și reflexele bizantine asupra popoarelor balcanice și occidentale. Dar acest ideal, ca orice ideal, fiind irealizabil pentru un om, cât de genial și harnic ar fi el, nu-irămâne cercetătorului decât să-și îndrepte activitatea asupra unui câmp mai restrâns, fără să piarză din vedere totul ca unitate; altfel lucrarea lui va fi șubredă, fără orizont și fără perspectivă.

Importanța
limbii grecești
pentru
Români.

Cunoașterea limbii și culturii bizantine pentru cercetătorul român e de o importanță capitală. Limba greacă dela Alexandru cel Mare până la căderea Con-

stantinopolului a fost *limba mondială* prin care s'a răspândit civilizația greacă în tot universul, și s'a propovăduit creștinismul; în limba greacă au scris scrierile lor nu numai Grecii, ci și celelalte popoare din Orient cari au fost supt influența greacă. În limba greacă sânt scrise Evanghelia și cărțile liturgice, cari alcătuiesc baza religiei poporului român, în limba greacă sânt scrise legile după cari s'a croit vechea legislație română. Primele și cele mai importante știri despre țara și biserica română le aflăm dela istoriografia bizantină; corespondența patriarhiei cu bisericile Principatelor se scrie timp de mai multe secole în limba greacă. Chiar mai târziu, dela al 16 secol încoace, o mulțime de cronici ale țării, sau atingătoare de istoria ei, sânt scrise în limba greacă: Viața Sf. Nifon, cronograful atribuit lui Dorotei, cronica lui Atanasie Comnen Ipsilanti, scrierile lui Palamide, Stavrinós, Matei al Mirelor, Amiras, Ioan Cariofil, Daponte, Fotino, Filipide, Afenduli, Caragea etc. Dar și cele mai importante lucrări legislative din timpul Fanarioșilor, precum sânt, de pildă, pravila lui Ștefan Mihai Racoviță, întocmită de Mihail Fotinopol, codurile Ipsilanti, Calimah, Caragea etc., s'au alcătuit în limba greacă. Chiar după căderea Constantinopolului, limba greacă continuă a fi limba internațională prin care se înțeleg diferitele popoare din Orient, și sultanii se servesc de ea nu rareori ca de o limbă oficială a imperiului¹; dela al 15 secol puțin câte puțin limba greacă alungă pe cea slavonă și îi ia locul, astfel încât timp de mai multe secole în România² ea devine limba oficială

¹ Vezi Lambros, *Ἡ Ἑλληνική ὡς ἐπίσημος γλῶσσα τῶν Σουλτάνων* (Limba greacă ca limbă oficială a sultanilor), *Νέος Ἑλληνομνημῶν* 5 (1908) p. 40—78 și *Ἑλληνικά δημόσια γράμματα τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζίτ Β'* (Documente oficiale grece ști ale sultanului Baiazit al doilea), tot acolo p. 155—189.

² Am întrebuințat des în lucrarea de față cuvântul comod România în loc de Principatele Moldovei și Munteniei și cred că mi se va ierta acest anacronizm.

și de salon, se introduce în biserică și în școale și se vorbește la curțile multor domni români, chiar înaintea epocii Fanarioților.

Cercetătorul care vrea să facă investigațiuni originale, să cerceteze mărturiile scrise ale trecutului, fie el teolog sau istoric, filolog sau legist, are nevoie să cunoască limba în care sânt scrise atâtea documente importante pentru cultura trecutului românesc, dintre cari numai o minimă parte s'a tradus până acum.

Bizantină
fără greaca
modernă nu
se poate.

În cele de mai sus am întrebuițat când limba bizantină când limba greacă, acum de curând s'a înființat o catedră de *studii bizantine* la universitatea din București, de aceea cred că ar fi nemerit precizând înțelesul cuvintelor, să arăt în acelaș timp, care ar fi, după părerea mea, menirea acestei catedre, dacă e vorba să dea roadele convenite învățământului superior.

Limba
elenistică.

Limba atică, devenind o limbă universală prin cuceririle lui Alexandru cel Mare și fiind *indeobște* întrebuițată în tot Orientul, a dat naștere la limba elenistică sau *Kovή* (=limba obștească), care nu e altceva decât o nouă fază mai clară a limbii atice, cu câteva inovații și simplificări (trecerea lui *ε* în *ι*, a lui *α* în *ε*, a lui *η* în *ι*, înlocuirea frecventă a cazurilor prin prepozițiuni, întrebuițarea propozițiunilor incidentale în locul infinitivului, dispariția cantității vocalelor, a dualului, a optativului etc.). Această limbă obștească, mai simplă și mai clară decât cea atică, în care s'a scris literatura elenistică și Noul Testament, corespunde stării culturale mai simple și mai joase în care se află poporul grecesc, după ce a pierdut libertatea sa politică.

Greaca
medie.

Din limba obștească s'a născut *limba medie*, în care s'a scris literatura greacă cu începere dela al 4 până

la al 11 sau 14 secol d. H. (epoca bizantină); această limbă care în monumentele mai vechi nu se deosebește decât foarte puțin de limba greacă îndeobște întrebuințată în epoca alexandrină, simplificându-se și devenind mai clară și analitică, a dat naștere limbii grecești moderne, care se ivește deja în al 11 secol și se precizează bine dela al 14 încoace.

Greaca
modernă.

Impărțirile de mai sus se înțelege că nu sânt exacte; o perioadă nu se deosebește de cealaltă în mod vădit la cutare an preciz, căci se știe că schimbările limbii se fac puțin câte puțin într'un șir neîntrerupt de ani și se alcătuiesc din mii de fenomene mici și răslețe. Limba greacă s'a dezvoltat puțin câte puțin în cursul veacurilor; și spre deosebire de majoritatea celorlalte limbi, în ea monumentele literare n'au lipsit în nicio epocă, nici n'a existat vreodată o întrerupere bruscă a producerii literare timp de mai multe secole, precum s'a întâmplat cu privire la alte limbi. Și dacă e greu și induce în eroare împărțirea în perioade, e cu totul neștiințific a deosebi o limbă *elenistică*, o *greacă a Septuagintei* și una a *Noului Testament*, a vorbi de *greacă creștină*, *greacă bisericească*, *greaca epocii romane* etc., cf. J. Psichari, *Essai sur le Grec de la Septante* (*Revue des Études juives* 1908 p. 173). Cu Aristotel trecem dela limba atică în cea *obștească*; în epoca elenistică alături de opere literare, scrise într'o limbă care abia se deosebește de cea atică, se alcătuiesc multe monumente printre cari și *Noul Testament* în limba vorbită atunci de poporul incult. În epoca bizantină, alături de aticiștii cari imitează limba obștească sau pe cea atică, există și monumente cari se apropie de limba vorbită atunci: în al 6 secol cronicarul *Malalas*, în al 10 *Constantin Porfirogenit* scriu într'o limbă apropiată de cea vorbită de contemporani. Primul

monument important al limbii moderne, împeștritate cu forme arhaice, este epopea națională *Dighenis Acritas* din al 11 secol, și din al 14 secol, în Istoria lui Ioan Cantacuzino († 1383), ni s'a păstrat o scrisoare (vol. 3 p. 94—99 ed. Bonn) care pare a fi scrisă de un Grec de astăzi. Primul monument important, în care limba modernă apare curată fără arhaizme e *Erotocritul*, atribuit lui Cornaro (16 secol). Dar importanța extraordinară a literaturii atice, mulțimea de genii cari s'au produs într'un timp așa de scurt, și mai cu seamă perfecțiunea nemaipomenită a formei și armonia ei cu fondul monumentelor literare au fascinat și fascinează și până astăzi pe epigoni în așa mod, încât renunțând la propriul lor eu, neluând în seamă dezvoltarea firească a limbii contimporane, au condamnat și condamă orice schimbare, orice simplificare a limbii și nu văd perfecțiune decât în modelele genilor trecutului, nu aprobă decât imitația capodoperilor, înfieriând orice inovație ca un semn de barbarie. Această boală cunoscută în istoria literaturii supt numele de *aticism*, care a devenit așa de fatală dezvoltării firești a limbii grecești, s'a pronunțat în 1 secol î. d. H., și primul ei reprezentant este retorul *Dionisie din Alicarnas*; *aticiștii* decretând ca forme nobile numai pe cele atice, iar ca barbare orice abatere, fie și cea mai firească dezvoltare a limbii, au provocat nașterea *diglosiei*. Oamenii culți, educați în școalele sofistilor, scriau și căutau chiar să vorbească limba atică, poporul însă vorbea limba lui care cu cât trecea timpul cu atât se deosebia mai mult de cea atică. Această stare de lucruri care a dăinuit în toată epoca elenistică și bizantină, această ceartă între puriști și poporaniști continuă până astăzi a turbura liniștea literaților, ba chiar și a politicianilor greci, cari sânt nevoiți să împiedice vărsări de sânge, sau să introducă articole ocrotitoare ale limbii *strămoșești* chiar în Con-

Diglosie.

stituție! Abisul provocat în literatura bizantină din această cauză între limba artificială, scrisă de literați, și cea firească, vorbită de popor, s'a pronunțat și mai mult în epoca Comnenilor și Paleologilor (dela al 11 până la al 15 secol) când renașterea studiilor clasice a nimicit încercările făcute de a întrebuița ca limbă literară limba vorbită de popor.

Mai târziu când în Creta autorul *Erotocritului* întrebuițează limba poporului în epopea sa, când Meletie și *Miniat* o întrebuițează în proză cu destulă măiestrie, când Dositei al Ierusalimului și Sevastos Kiminit, Hrisant Notara și Nicefor Teotoki scriu pe înțelesul tuturilor lucrări polemice, științifice sau de suflet folositoare, când *Hristopol* în cea mai populară limbă scrie poeziile cele mai frumoase ale Parnasului grecesc, iar Iosip Misiodax, Grigorie Constanda și Daniil *Filipide* îndrăznesc să întrebuițeze limba populară chiar în cărțile de școală, și această limbă se arată proprie și pentru legislație (căci Ștefan Racoviță, Ipsilanti și Caragea și-au alcătuit operele lor legislative în această limbă populară), atunci ar fi crezut cineva că a venit în fine împlinirea vremii, că a sosit momentul mântuirii; ar fi crezut că limba populară își va căpăta drepturile și, din Cenușăreasă ce a fost până acum, se va ridica la cinstea-i cuvenită și va învinge pe rivala ei *catharevusa* (pură, adică limbă aleasă). Speranțe deșarte. Când în secolul al 18 a avut loc *renașterea* studiilor clasice și a culturii grecești în Principate, renaștere adusă de școlile grecești înființate și susținute de domnii din Iași și București, lupta s'a reluat iarăși între poporaniști și puriști, dar de data aceasta pe pământul românesc, și combatanții erau clucerul Dimitrie Fotiadi Catargi, care apăra limba populară, și Lambru Fotiadi, directorul școlii grecești din București, care era pentru *catharevusa*¹. Lupta s'a continuat mai

¹ V. polemica lor prin scrisori în gramatica lui Neofit Duca: *Τεραθία*, ediția 3, Viena 1812 p. 53—84.

târziu între Corai, Duca și Codrica¹, între N. Vernardaki și Contos și continuă cu mare furie astăzi între Roidi, Hatzidaki, Psichari și alții, luptă la care a luat parte activă dintre învățații străini și K. Krumbacher².

Dar se vede că orce renaștere a culturai Grecilor e fatală limbii poporului. Se vede că pentru ca limba populară să învingă, trebuie o epocă de întuneric cumplit, rupere desăvârșită cu trecutul, lipsă de continuitate și lipsă de orce monument timp de câteva secole, se vede că numai într'un asemenea întuneric se poate plămădi și naște neturburată limba populară.

O asemenea epocă a fost întrucâtva răstimpul întunecos ce a urmat imediat după căderea Constantinopolului, păcat că n'a durat mai mult, păcat că renașterea prin școală a adus pe Greci îndărăt la clasici și bizantini și firește la diglosia dinainte.

Urmările diglosiei grecești nu se întâmpină în nicio altă limbă; poporul și clasa care n'a făcut studii îndelungate nu pot pricepe nimic din literatura cultă, iar literații se uită cu dispreț la limba populară, și când sânt nevoiți să întrebuițeze un cuvânt popular

¹ Vezi A. Κοραΐς ὅπὸ Δ. Θερετιανοῦ, Triest 1889, vol. 2 p. 283—352. Codrica a fost vel secretar al Principatelor Valahiei și Moldovei, precum se numește în titlul cărții sale Μελέτη τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου.

² Spre orientare asupra chestiunii spinoase a limbii grecești pot servi: K. Κόντου Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις, Atena 1882; N. Βερναρδάκη Ψευδαττικισμὸς ἔλεγχος, Triest 1884, îndreptat contra scrierii precedente a lui Contos; Γ. Ν. Χατζιδάκι, Μελέτη ἐπὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας ἢ Βάσανος τοῦ ἐλέγχου τοῦ ψευδαττικισμοῦ, Atena 1884, polemizează cu scrierea lui Vernardaki; E. Δ. Ροῖδου Τὰ εἰδῶλα, Atena 1893; Ψυχάρη Τὸ ταξίδι μου, Atena 1888 și Ψυχάρη Ρόδα καὶ μῆλα, Atena 1902—1908, 5 volume; Γ. Ν. Χατζιδάκι Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ἰν Γλωσσολογικαὶ μελέται vol. 1 Atena 1901 p. 236—537; K. Krumbacher, Das Problem der neugriechischen Schriftsprache, München 1902; Γ. Ν. Χατζιδάκη Ἀπάντησις εἰς τὸν K. Krumbacher, Atena 1905.

cer scuze!¹ Diglosia face ca scriitorii din timpul Comnenilor (11 secol) să scrie o limbă mai arhaică decât un Malalas (6 secol) sau Leontios al Neapolei (7 secol), cari scriau cu 4 sau 5 secole mai înainte; așa se explică cum limba în care e scrisă cronică lui Malalas din al 6 secol se apropie de limba vorbită astăzi, pecând limba lui Halcocondil din al 15 secol, sau limba hrisoavelor lui Nicolae Mavrocordat sânt pline de reminiscențe și de construcțiuni clasice și sânt mai apropiate de limba atică decât Evanghelia! Fiecare Bizantin are o predilecție pentru un autor clasic, sau scriind într'un gen literar oarecare, își croiește limba lui artificială după stilul genului, cum s'a dezvoltat în literatura greacă clasică². Și atât de bine imitau Bizantinii pe cei vechi, încât ar putea înșela și pe cei mai distinși eleniști; așa se explică cum scrieri bizantine târzii s'au strecurat printre operele clasice. Dialogul *Φιλόπατρις ἡ διδασκόμενος* a fost atribuit lui Lucian (2 secol d. H.) și a fost editat împreună cu scrierile lui, pecând în realitate a fost scris în timpul lui Nicefor Foca (10 secol)! Vezi E. Rohde în *Byz. Zeitschr.* 5 (1896) p. 1—15.

Concluzie: bizantinistul ca să priceapă limba în care s'au scris monumentele literaturii bizantine trebuie să cunoască limba greacă în toate fazele ei; trebuie să cunoască bine limba atică și elenistică ca să priceapă pe aticizanții Bizantini sau Grecii moderni din al 5 până în al 20 secol, ale căror scrieri sânt pline de construc-

¹ Vezi Theophanes continuatus, ed. Bonn p. 91, 19: 'H δὲ «τὰ καλὰ μοῦ» ἐφῆσεν οὕτως ἀγροικικῶς «νινία» καὶ ἀγαπῶ ταῦτα πολλὰ»; tot acolo p. 96, 14: ἃ ἡ κοινὴ γλῶσσα καὶ μὴ καθαρὰ καλεῖ χερνιβόξεστα; Ana Comnena roagă să fie iertată dacă întrebuițează, pentru exactitatea istorică, nume barbare prin cari se spurcă stilul, ed. Bonn vol. 2 p. 40, 4.

² Se știe că această imitațiune servilă e tema de predilecție a disertațiunilor de doctorat.

țiuni și reminiscențe din autorii clasici, și trebuie să știe bine limba greacă modernă, fiindcă fără ea nu va pricepe multe monumente scrise dela al 6 secol încoace.

De acest adevăr pătruns neuitatul întemeietor al bizantinisticii, Krumbacher, nu separa greaca medie de cea modernă ¹.

Greaca
modernă
și cultura
română.

Și dacă în Occident greaca medie se consideră ca nedespărțită de cea modernă pentru motivul că una este neinteligibilă fără cealaltă, căci dela una se varsă lumini pentru priceperea celeilalte, cu cât mai mult trebuie ținută în seamă la universitățile românești greaca modernă care nu prezintă numai interes filologic ca în Apus, ci e de cea mai mare importanță și fiindcă în ea s'au scris mii de cărți și documente, referitoare la trecutul României, în covârșitoarea lor majoritate necercetate și nepublicate până acum! Cronici, pravile, scrisori, hrisoave, foi de zestre, testamente, zapise și orce fel de documente timp de mai multe secole în țară s'au scris în greaca modernă, ea a fost întrebuințată în școală, în biserică și în cancelariile domnești ca limbă oficială și a împrumutat mii de cuvinte limbii române; iată motivele pentru cari cred că în loc de *studii bizantine* titlul catedrei ar trebui schimbat în *Filologie greacă medie și modernă*, sau interpretat în sensul celor spuse mai sus.

Problemele
bizantinis-
ticei la
Români.

Cultura bizantină interesează pe Români dintr'un îndoit punct de vedere: afară de însemnătatea ei generală, mai are o însemnătate specială pentru cultura poporului român.

Pe lângă studiul limbii și literaturii, al instituțiilor și al artei, într'un cuvânt al culturii bizantine,

¹ Catedra lui era și este intitulată: Mittel- und neugriechische Philologie, iar șeminarul: Mittel- und neugriechisches Seminar.

Românul trebuie să îndrepte cercetările sale și să urmărească influența bizantină asupra culturii românești, să cerceteze literatura și cărțile liturgice, arta și instituțiunile nu numai în sine, cum le cercetează popoarele culte, Germanul sau Englezul de pildă, ci să vadă ce elemente intrate în literatura românească, ce motive ale artei române, ce instituțiuni de-ale statului se datoresc influenței bizantine, ce cuvinte sau obiceiuri se datoresc relațiunilor Românilor cu Bizanțul, să cerceteze cronicile și legislația bizantină, nu numai cum le cercetează celelalte popoare culte, ci și ca monumente, cari au servit ca modele pentru legislatorii români, sau în cari se află prețioase știri despre trecutul poporului românesc.

Însemnătatea Bizanțului și a culturii bizantine.

Cultura bizantină abia în zilele noastre a început a fi apreciată după lucrările lui Rambaud, Schlumberger, Gelzer, Ehrhard, de Boor, Neumann, Finlay, Bury, Veselovsky, Hatzidaki, Lambros, Krumbacher, Heisenberg etc. Însemnătatea literaturii (care constituie și cea mai importantă parte a culturii bizantine) rezidă mai mult în conținutul ei, cu toate că și valoarea ei estetică nu este mică; în această literatură se oglindește viața unui popor care a fost cel mai civilizât dintre toate popoarele contemporane, care timp de mai multe secole a avut o poziție mondială, s'a luptat pentru civilizație contra barbarilor cari năvăliau din toate părțile, a creștinizat, a civilizât și a scris istoria acelor cari au venit în contra lui, a făcut și a scris epopee, și în fine a produs o cultură proprie pe care împreună cu tot ce a avut omenirea mai scump, *cultura greco-romană*, a transmis-o posterității.

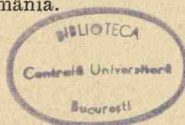
Valoarea
literaturei
bizantine.

Literatura bizantină interesează dintr'un îndoit punct de vedere: oratori ca Ioan Hrisostom, istorici ca Procopie sau Ana Comnena, melozi ca Romanòs, teologi ca Ioan Damaskin, erudiți ca Fotie sau Pselòs, poeți ca Hristofor din Mitilene, epoe populare ca Dighenis Acritas, pe lângă importanța conținutului, au și o valoare estetică însemnată. Cu o condiție însă: produsele literaturii bizantine nu trebuie comparate cu capodoperile literaturii grecești clasice, sau cu cele de astăzi. Estetului care compară un istoric din al 12 secol cu Tucidide sau cu Mommsen și îl găsește inferior, îi lipsește spiritul critic. Istoricul bizantin din al 12 secol, ca să fie după merit priceput și apreciat, trebuie studiat ca un produs al timpului și mediului în care trăiește și, dacă dorim cu orice preț să facem comparații, trebuie comparat Bizantinul din al 12 secol cu un contemporan din Apus și în acest caz se va vedea că cel mai erudit și înzestrat occidental este un naiv și un ignorant față de contemporanul său Bizantin.

Conținutul
literaturei
bizantine.

Literatura bizantină însă nu trebuie privită numai din punctul de vedere estetic, căci mai cu seamă conținutul ei real îi dă o valoare mult mai mare. În această literatură se află analele Europei și Asiei timp de un mileniu, scrise de scriitori printre cari găsim alături de clerici și învățați și oameni cari, din cauza situației lor, cunoșteau toate culisele politice sau o conduceau ei în persoană, aveau la îndemână documentele cancelariei împărătești și — fiind familiarizați și cu istoricii clasici — erau în măsură a cunoaște și a aprecia evenimentele și a le expune în opere istorice literare și nu în anale searbede, cum sânt acelea ale contemporanilor lor occidentali, cari înșiră faptele stăruind în special asupra *arătărilor*: comete, cutremur, eclipse, monștri cu două capete etc. Dintr'o simplă enumerare a frunțașilor istoriografiei bizantine se va

vedea temeinicia acestei constatări: Procop a însoțit pe Belisarie ca secretar și consilier legist în expedițiile sale contra Vandalilor, Goților și Persilor, și a povestit aceste expediții la cari a participat; Kecavmenos, de profesiune militar, a depus într'o cărticică experiențele carierei sale; Pselòs, ministru și cu o erudiție universală, Nicefor Vrienios, un excelent militar și ginerele împăratului Alexie Comnen, Ana Comnena, fiica împăratului, Ioan Kinam, secretarul împăratului Manuel Comnen pe care l-a însoțit în expedițiile sale, Nikita Acominat, înalt demnitar și consilier al împăratului, Acropolit, diplomat și general, Gregoras, prietenul împăratului Andronic Paleolog, împăratul Ioan Cantacuzino, Franți, diplomat și secretarul împăratului șcl. au povestit evenimentele pe cari ei erau în măsură a le cunoaște mai bine ca oricine. Istoricii cei mai geniali, cărora le scapă firele secrete ale unei politici complicate, cărora nu le sânt accesibile documentele autentice, sau n'au văzut niciodată o bătălie, sânt induși și induc în eroare prezentând de multe ori fals desfășurarea evenimentelor. De câte ori istoricii occidentali în evul mediu (ba chiar și astăzi) nu cred că cutare fapt neînsemnat dar cunoscut lor, a fost hotărîtor într'un anumit caz și nu alte câteva fapte însemnate dar cari le-au rămas necunoscute! În majoritatea cazurilor, istoricii bizantini n'au avut nevoie să recurgă la combinațiuni sau conjecturi, mai mult sau mai puțin ingenioase, ci au povestit evenimentele în deplină cunoștință de cauză. Sigur, când ginerele sau fiica împăratului sau însuș împăratul ne povestesc evenimentele la cari sânt interesați sau au luat parte activă, obiectivitatea suferă întrucâtva, în schimb însă, expunerea faptelor, bazată pe cele mai mici detalii, căștigă enorm.



-566.118-

Istoria și et-
nografia
Europei de
Răsărit.

Popoarele cari au venit în contact cu Bizanțul da-
toresc, printre altele, cele mai prețioase știri despre
trecutul lor istoriografiei bizantine. Fără acel *Corpus
scriptorum historiae byzantinae*, nici Slavii, nici Un-
gurii, nici Românii, nici popoarele asiatice n'ar fi știut tre-
cutul neamului lor. Bizantinii, fie pentru interesele lor
politice și militare, fie făcând știință pentru știință, au
descriș regiunile cunoscute lor, au scris istoria popoa-
relor vecine, au vorbit de obârșia, religiunile, obi-
ceiurile, produsele și industria lor. Ce valoare au opere
cu asemenea conținut înțelege lesne oricine. Nu știu dacă
ni s'au păstrat multe cărți din antichitatea clasică, sau
din altă epocă însemnată, cari să aibă valoarea operei
lui *Constantin Porfirogenit* adresată fiului său Roma-
nòs, îndeobște citată supt titlul: *De administrando
imperio*. În această operă (scrisă pela 950) în care
obiectivitatea și sinceritatea n'au pereche în literatura
istorică¹, autorul încoronat descrie țările vecine ale im-
periului, dă știri despre originea, poziția geografică,
obiceiurile popoarelor cu cari Bizantinii veniau în
contact, și sfătuiește pe fiul său cum trebuie să se

De adminis-
trando im-
perio.

¹ Faptul că se arată părțile slabe și mijloacele de apărare a im-
periului, că se vorbește cu atâta sinceritate despre lucruri delicate
sau despre cele mai ascunse secrete ale statului, probează că această
carte nu era menită publicității, ci era într'adevăr scrisă pentru can-
celaria imperială și pentru îndrumarea viitorului împărat. Căci ase-
menea sfaturi, cum sânt d. p., a câștiga prin daruri pe Pecenegi și
a-i atâța contra Rușilor și Ungurilor (p. 70 ed. Bonn), sau pretextele
inventate pentru a refuza vestmintele și diademele împărătești, fo-
cul grecesc, sau încuscrirea cu familiile barbare (p. 82—90), asemenea
sfaturi, zic, nu se dau pe față într'o carte care e menită să vadă lu-
mina zilei. De altfel faptul că ni s'a păstrat numai în 2 manuscrise
și că n'a fost citată de niciun scriitor bizantin posterior, dovedește
că avem a face cu o carte secretă a cancelariei imperiale. V. despre
această operă studiul lui I. B. Bury, *The treatise de administrando
imperio in Byz.* Zeitschr. 15 (1906) p. 517—577; cf. și *Byz. Zeitschr.*
17 (1908) p. 165 și Gibbon-Bury, *The History of the Decline and Fall
of the Roman Empire* vol. 6 (ed. 1912) p. 558—560.

poarte cu popoarele vecine. În cartea sa Porfirogenit arată în 12 capitole cari națiuni sânt primejdioase și cum trebuie atâțate unele contra celorlalte pentru siguranța imperiului¹, dă sfaturi cum trebuie să răspundă aliaților sau barbarilor când cer lucruri imposibile (diademe, mirese din familia imperială sau focul grecesc) și în mai multe capitole armeană cele mai prețioase știri despre: Arabi, Spanioli, Germani, Italieni, Venețieni, Croați, Iberi, Dalmați, Unguri, Moravi, Pecenegi, Hazari, Alani, Armeni, Serbi etc. Geografia, istoria, etnografia Europei orientale se cuprind în această operă unică în felul ei.

Dela al 5 pînă la al 15 secol istoricii bizantini parcă și-au luat sarcina a scrie istoria popoarelor cunoscute de ei, căci dela China și India pînă la Anglita și dela Norvegia pînă la Abisinia aproape toate țările și toate popoarele au fost obiectul cercetărilor lor. Pînă și Țigani vor găsi în istoriografia bizantină știri prețioase despre neamul lor².

Și cele mai vechi știri despre trecutul poporului daco- și macedo-român se datoresc scriitorilor bizantini. Primul text care menționează pe Românii balcanici este din anul 976 și anume Istoria lui Kedren,

Izvoarele
istoriei
Românilor.

¹ Cu privire la această politică a imperiului scrie Rambaud: A l'extérieur, l'Empire employait volontiers l'or au lieu du fer; ses intrigues jetèrent souvent les barbares les uns contre les autres; il fit de la politique de division. Les moyens qu'il employa furent quelquefois perfides, cruels, mais il faut songer qu'il avait à faire aux plus cruels et aux plus perfides de tous les barbares. Une politique de bonne foi l'eût rendu la risée et la dupe des races ouraliennes, turques, mongoles, des Huns, des Avars et des Petchenègues, d'Attila, de Baian et de Krum, sans parler des âpres Normands et Vénitiens, du fourbe Bohémond, de l'astucieux Dandolo. Avec de tels adversaires, il y a des vertus qu'on ne peut avoir impunément, L'Empire grec au dixième siècle p. VII.

² Nicefor Gregoras ed. Bonn vol. 1 p. 348.

unde se vorbește de niște Vlahi trecători (*Βλάχοι ὀδίται*) cari au ucis pe țarul David (vol. 2 p. 435, 13 ed. Bonn)¹. O altă mențiune din anul 980 a *Vlahilor din Grecia* se află într'o scriere anonimă bizantină². Știri prețioase despre revoluția Românilor din Tesalia și despre obiceiurile și originea lor, se află în Kekavmenos (11 secol)³, dar cea mai amănunțită povestire a luptelor lor cu Bizantinii a dat-o Nikita Acominat (13 secol)⁴; despre emigrarea forțată în Asia Mică a Vlahilor, cari locuiau în părțile dintre Constantinopol și Vizii, emigrare pusă la cale de împăratul Andronic Paleolog (1282—1328), vorbește Pahimèr (vol. 2 p. 106 ed. Bonn); Halcocondil ne dă delimitarea Țării românești și el cu Duca sânt cele mai bune izvoare

¹ V. însă G. Murnu în Convorbiri literare 39 (1905) p. 93—109.

Des citatul *torna* (Teofilact Simocata p. 100, 20 ed. de Boor, *retorna*, e o variantă!) sau *torna frater* (după Teofan ed. de Boor 1 p. 258, 16), în care s'a văzut cea mai veche apariție a limbii române, nu e altceva decât un cuvânt latinesc, un termen de comandă, fiindcă ordinele militare se dădeau în această limbă: cede, sta, move, transforma, largiter ambula etc.; printre aceste cuvinte se menționează și *torna* în *Tactica* atribuită împăratului Mauriciu (ed. Scheffer, Upsala 1664) v. Jiriček, Archiv f. slav. Philolog. 15 (1892) p. 98 n. 1 și *Die Romanen in den Städten Dalmatiens de acelaș* p. 18; O. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine* vol. 1 p. 389—390; cf. și articolele publicate de G. Murnu în Convorbiri literare 39 (1905) p. 97—112 și p. 577—650; 40 (1906) p. 1110—1116.

² *Λόγος νοθητικὸς* p. 96, editat împreună cu Cecaumeni *Strategicon* de Wassiliewsky și Jernstedt; pentru data 980 v. prefața editorilor p. 7 și G. Murnu, Convorbiri literare 39 (1905) p. 103—104.

³ Ed. Wassiliewsky-Jernstedt p. 67. 74 etc.

⁴ Părțile din Acominat referitoare la istoria Asanizilor au fost traduse în limba română de G. Murnu (*Analele Acad. Rom. ser. 2* tom. 28 (1906) secți. istor. p. 357—467). Ceeace a făcut Murnu pentru Acominat, trebuie făcut pentru toți autorii bizantini; luându-se ca bază ultimele ediții critice, ar trebui să se adune și să se traducă toate izvoarele bizantine și grecești, referitoare la trecutul neamului românesc dela cel mai vechi istoric bizantin până la Daponte și Atanasie Comnen Ipsilanti.

pentru istoria Principatelor din secolul al 14 și al 15. Acelaș Halcocondil, venind în contact cu România, constată că ei vorbesc o limbă romanică asemănătoare cu cea italiană și au obiceiuri, port și arme romanice (p. 77 ed. Bonn). Halcocondil a fost izbit de această asemănare, dar pentru explicarea lucrului spune că n'a auzit nicio părere plauzibilă, și nici el nu îndrăznește să formuleze una; un alt scriitor bizantin însă din al 12 secol, Kinam, vorbind de Vlahi spune: se zice că ei sânt coloni veniți din Italia (οἱ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λέγονται p. 260 ed. Bonn) ceea ce pare a fi cea mai veche urmă de tradiția originii latine a Românilor¹.

În ceea ce privește trecutul bisericeii române, cea mai veche mențiune o găsim într'un hrisov al împăratului bizantin Vasilie Bulgaroctonul din anul 1020 prin care se recunoaște jurisdicțiunea arhiepiscopului Ohridei asupra *Vlahilor din toată Bulgaria* (τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλάχων)²; iar despre întemeierea mitropoliei Ungro-Vlahiei cele mai prețioase știri autentice le găsim în Actele Patriarhiei din Constantinopol (v. mai jos p. 41—42).

Am dat câteva exemple cari se pot immulți foarte ușor, căci aproape în toți istoricii bizantini găsim și câteceva despre Vlahi. Ce e drept, de multe ori nu-i găsim menționați chiar supt denumirea *Vlah*, dar trebuie să nu uităm că Bizantinii în mania lor de a boteza popoarele cu nume clasice, numesc pe Turci Perși sau Sciți, pe Bulgari Mesieni (Μυσοί), pe Sârbi Daci, Dalmați sau Tribali, pe Unguri Panoni, iar pe Români Daci (Δᾶκες), Mesieni (Μυσοί), Alani (Ἀλανοί), Besi (Βησσοί), Geți (Γέται), Sciți (Σκύθαι), Sarmați (Σαρμάται) etc³.

Trecutul
bisericeii
române.

¹ Vezi și Kevavmenos l. c. p. 74, 15.

² Byz. Zeitschr. 2 (1893) p. 46.

³ Prin influența greacă au intrat și în traduceri sau scrieri românești asemenea denumiri: în versiunea românească a Vieții Sf. Nifon



Faptul că fiecare scriitor bizantin are terminologia lui deosebită, încurcă lucrurile și mai mult; ba de multe ori unul și același scriitor întrebuințează aceeași denumire când pentru un popor când pentru altul; Ungurii de obicei sânt menționați supt numele de Pannoni (Παίνωνες), Huni sau Daci, unii autori însă îi numesc Τοῦρκοι (așa Constantin Porfirogenit) și alții Unguri¹. Teofan confundă pe Οὔγγοι cu Σκόθαι (p. 102, 17 ed. de Boor), cu Μασσαγέται (p. 192, 18), cu Βούλγαροι (p. 219, 13); supt Σκόθαι înțelege când Goți (p. 66, 2), când Huni (p. 102, 17), când Hazari (p. 409, 3). Cu privire la Români ar merita să se facă o cercetare care să stabilească supt ce nume sânt ei desemnați în fiecare scriitor bizantin aparte; o asemenea cercetare cred că ar da rezultate surprinzătoare: s'ar descoperi multe știri referitoare la Români, cari nu s'au luat în seamă fiindcă în pasagiile respective ei sânt mascați supt diferite nume străine (foarte des confundați cu Bulgarii) și din contra multe pasagii cari s'au crezut că se referă la Români, s'ar constata că privesc alte popoare. Căci *Daci* nu însemnează

revine *Misia* de mai multe ori, iar Neagoe e numit *Ighimonul Pannoniei* (p. 101. 103. 87. 115 ed. Naniescu-Erbiceanu). Și la cronicari nu lipsesc asemenea confuziuni; Simeon Dascălul identifică Mesia cu Serbia și vorbind de Tribali adaugă: *ce-i poreclim Bulgari* v. Chronique de G. Úreache ed. Popovici, București 1911, p. 97. 98.

¹ Eugen Darkó a dovedit (utilizând și scrierea lui Marquart, Historische Glossen zu den alttürkischen Inschriften) că scriitorii bizantini desemnează cu numele *Turci* pe Maghiari cu începere dela al 8 secol v. Byz. Zeitschr. 19 (1910) p. 553. Părerăa lui K. F. Neumann (Völker des südlichen Russlands p. 118, după care denumirea această datează din timpul când Ungurii, fiind așezați în regiuni mai îndepărtate, erau tributari popoarelor de origine turcă dela Marea Caspică, e împărtășită și de Carl Neumann (Die Weltstellung des byzantinischen Reiches, Leipzig 1894, p. 4); cf. și I. Marquart, Osteuropäische Streifzüge, Leipzig 1903 p. 46—48 și 52—54. Că Τοῦρκοι e întrebuințat și pentru Hazari v. tot acolo p. 47.

totdeauna Români nici numele *Vlah* nu e întrebuințat de Bizantini exclusiv pentru Români. Supt denumirea de Vlah Bizantinii înțelegeau de multe ori *nomazi* sau *păstori*, cum spune ritos Ana Comnena: *ὅποσοι τὸν νομάδα βίον εἴλοντο* (Βλάχους τούτους ἢ κοινῇ καλεῖν οἷδε διάλεκτος) = cei cari duc o viață nomadă și cari în limba populară se chiamă Vlahi p. 395, 3 ed. Bonn.

Bizanțul mai are însemnătate fiindcă dela el s'a răspândit civilizația și creștinismul aproape în tot Orientul. Dela Ungaria până în Armenia și până în Abisinia chiar, Bizanțul prin misionarii săi a propovăduit Evanghelia și a înlesnit acestor popoare crearea unei limbi literare. Cum odată a trimes Goților alfabetul lui Wulfila așa a dăruit și Slavilor alfabetul chirilic. Prima traducere în limba slavă a Bibliei s'a făcut de doi negustori greci din Salonic, iar prima traducere a Bibliei în limba armenescă se datorește lui Sahak și Mesrop, cari lucrând supt influența greacă pe pământ grecesc și supt ocrotirea specială a cărmuirii bizantine au dezrobot poporul lor de înăbușitoarea influență siriacă¹.

Bizanțul
creștini-
zător.

Ca să arăt serviciile pe cari imperiul bizantin le-a adus omenirii prin luptele sale milenare contra barbarilor, și ca să pun în evidență influența lui culturală asupra Europei, recurg la o pagină elocventă a lui Alfred Rambaud, contrasemnată și de Gelzer: Mehr als einmal hat dieses angeblich so schwache und sterbende Romäerreich das jugendfrische Europa gerettet. Dem unwiderstehlichen Siegeszug des jungen glaubensmutigen und kriegsfrohen Islam hat wahrlich nicht, wie die fable convenue unserer übli-

Serviciile
aduse de
Bizanț
omenirii.

¹ H. Gelzer, Byzantinische Kulturgeschichte p. 13—14 și Frank Nikolaus Fink, Geschichte der armenischen Litteratur (In Litteraturen des Ostens, 7 Band, Leipzig 1907) p. 82—84.

chen Weltgeschichte erzählt, Karl Martell bei Poitiers Halt geboten. Nein, wenn nicht die heroische Dynastie des Herakleios, die Eisenmänner Konstans und Konstantinos Pogonatos, dem Ansturm der Allah rufenden Beduinen Einhalt getan, hätten diese den Bosphorus überschritten. Der tapfere Karolinger hat den letzten Ausläufer der Welteroberer zurückgewiesen. Ungleich grösser ist die Tat von Byzanz. Dieses hat den Ansturm der arabischen Zentralgewalt unter dem geistig, politisch und militärisch so hochstehenden Hause Ummaijas von 650—720 siebenzig Jahre lang mit todesmutiger Tapferkeit ausgehalten und endlich definitiv zurückgeschlagen. Ganz ebenso hätte im XI. Jahrhundert der Einbruch der Seldschucken nicht bei Nikäa Halt gemacht, sondern den Osten Gesamteuropas überschwemmt, wenn nicht die heroischen Komnenen sich ihnen entgegengeworfen hätten. Nur Neurom verdanken wir es, dass die Osmanen in der Blüte ihrer Jugendkraft ein Jahrhundert vor den Mauern Konstantinopels lagern mussten. Dass war ein Zeitverlust, der sich nicht mehr einbringen liess. Suleiman der Prächtige war nicht mehr im Stande, den Eidschwur seines grossen Ahnherren Mohammed zu erfüllen, nämlich seine Rosse im Tiber zu tränken und die Peterskirche in einen Pferdestall zu verwandeln. Seine schwärmenden Reiterscharen konnten nicht mehr bis zur Elbe vordringen; sie gelangten nur bis Wien. Das ist die welthistorische Gross-tat von Byzanz; um den Preis unsäglicher Leiden hat es das Christentum und damit die Gesittung gerettet¹.

¹ Pasagiul de mai sus ca și întreaga introducere a ultimei lucrări a lui Gelzer (Byzantinische Kulturgeschichte, Tübingen 1909) constat cu surprindere că e o traducere, foarte puțin preschimbată, a paginilor puse de Rambaud ca prefață la cartea sa: L'Empire grec au dixième siècle (Paris 1870). Cu toate că numele lui Rambaud nu e

Și mai la vale: Sur tous, plus ou moins, Byzance a régné par sa littérature, par son art, qui a été longtemps l'art italien et occidental, qui est encore en partie l'art religieux de l'Europe orientale, par son architecture, partout imitée, depuis Périgueux jusqu'à Venise et à Moscou; par ses lois, par ses compilations justiniennes qui ont été la base du droit écrit même en Occident, par ses Basiliques qui sont encore la loi fondamentale de la Grèce¹.

Foloasele bizantinisticeii pentru cultura română.

Și Principatele dunărene au stat supt influența greacă timp de mai multe secole și au primit dela Bizanț o mulțime de împrumuturi culturale: cuvinte, obiceiuri, credințe, instituțiuni șcl. Aceste împrumuturi au avut loc atât înainte de căderea Constantinopolului prin contactul direct al Românilor cu Bizanțul, cât și după cădere când imigrarea Grecilor în Principate devine mai simțitoare, și s'au continuat în epoca fanariotă într'un grad și mai pronunțat. Chiar în timpul când influența slavonă era atotputernică în Principate, nu trebuie să se uite că influența bizantină era care stăpânea! Cine zice slavizm, zice bizantinism, căci slavizmul nu era altceva decât trupul exterior, mișcat de sufletul bizantin. Aproape întreaga civilizație slavonă fiind împrumutată dela Bizanț, când zicem că Românii au împrumutat slujba bisericească, sau instituțiile de stat dela Slavi, trebuie să subînțe-

Slavizm
și
bizantinism.

menționat, probitatea eruditului German exclude orice bănuială. Opera fiind postumă, presupun că fiul răposatului care a editat-o, neștiind proveniența introducerei, n'a menționat numele lui Rambaud. Pașagiul comunicat mai sus e amplificat la Gelzer p. 9—10 cf. și Rambaud p. 8.

¹ Rambaud l. c. p. XII și Gelzer l. c. p. 17.

legem că slujba era bizantină, îmbrăcată în haină slavă, așezămintele atât cele bisericesti cât și cele politice erau în majoritate bizantine, numai denumirile lor s'au slavizat; ba chiar și acestea nu rareori au trecut neschimbate la Români dela Bizantini prin intermediul slav. Așadar atât în timpul așa zisei influențe slavone, cât și mai târziu, când înrăurirea greacă a alungat cu totul din biserică și școală, din cancelariile domnești și viața publică limba slavă, bizantinismul stăpânea de fapt, întâi supt o etichetă slavă, pe urmă singur neturburat de rivalul său, până la epoca influenței franceze, care la rândul ei îl alungă și îi ia locul.

Limba greacă
lămurește
înțelesul
unor cuvinte
române.

Aceste împrejurări fac ca bizantinistica să aibă o însemnătate deosebită pentru istoria culturii românești. Am arătat mai sus (p. 19-23) ce foloase poate să tragă istoria Românilor dela scriitorii bizantini. Cum poate bizantinistica să lumineze multe chestiuni din istoria culturii române, voi încerca a arăta prin câteva exemple.

Cele mai vechi monumente ale limbii române fiind traduceri, și traduceri servile și încâlcite după Sfânta Scriptură sau după literatura patristică, de multe ori originalul grecesc ne poate fi de mare folos pentru înțelegerea exactă a părților obscure. Acest motiv a făcut pe lexicografii români să recurgă de multe ori la originalul grec ca să precizeze sensul unui cuvânt, sau al unei expresiuni neinteligibile. Ce însemnează, de pildă, cuvântul de origine necunoscută *advare*, pe care îl găsim în Biblia din 1688 p. 767, ne explică originalul grecesc *φολακτῆρια* (amuletă, talisman), Matei 23, 5. Cuvântul *taha*, care ne întâmpină atât în limba slavă cât și în cea română și care s'a luat de învățați drept nume propriu, în realitate e o particulă grecească pe care monahii bizantini o alătură de numele de monah și care însemnează: vorbă să fie, chi-

Advare.

Taha.

purile, pro forma etc. Călugării în zmerenia lor întrebuntau, pe lângă numele lor, adjective ca *păcătos*, *zdrențeros*, *nevrednic* etc. În multe mss găsim iscăliți pe copiiștii monahi: *mult păcătosul rob al lui Dumnezeu*, sau *nevrednicul monah* etc. Călugării greci ca să arate că s'au călugărit dar nu sânt vrednici de monahizm, pun înaintea cuvântului monah particula *τάχα* (*τάχα μοναχός*), care vrea să zică: *nu sânt vrednic de chipul monahal, m'am făcut monah, dar în realitate am rămas un păcătos mirean, sânt pro forma monah*, sau *chipurile monah* etc. Această particulă a fost întrebuințată și de Slavi și prin intermediul slavon a intrat și în limba română. Că nu e un nume propriu cum s'a crezut², ne învață cuvântul și obiceiul bizantin.

De multe ori greșelile de traducere a unui pasagiu sau a unui cuvânt, făcute de traducătorul român sau slav, sau de amândoi, se pot urmări și explica prin ajutorul prototipului grecesc. Cum textul grecesc ne explică geneza greșelei de traducere în limba slavă și română a unui întreg pasagiu, am arătat altă dată (v. D. Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor* p. 55—56). Un exemplu de traducere greșită a unui

¹ Νεῖλος ἀμαρτωλός *τάχα καὶ μοναχός* (Nil păcătos, chipurile monah) Lambros, *Catalogue of the Greek mss on Mount Athos* vol. 1 p. 132 No. 1555, 2; vol. 2 p. 289 No. 5579. Tot ca un semn de mărturisire a nevredniciei se pune înaintea numelui cuvântul *ἀμόναχος* adică *nemonah* v. Lambros, *ibid.* vol. 1 p. 177 No. 2068 și p. 284 No. 3174.

² Vezi Melchisedec în *Revista lui Tocilescu* 3 (1884) p. 139 No. 83: au prescriș cartea aceasta mult păcătosul Atanasie Taha Monah. Cf. și Sbiera, *Contribuiri pentru o istorie culturală a Românilor* 1 p. 796, unde se vorbește de *călugărul Atanasie Taha care a scris cuvintele lui Efrem Siriiianul* (citește Atanasie, nevrednicul monah); și acel Silvestru, de care e vorba în *Bibliografia românească veche de Bianu-Hodoș* (vol. 1 p. 106. 535 și indice s. v. Taha) nu se chema Silvestru Taha ieromonah, ci simplu Silvestru și se considera ca *nevrednic ieromonah*.

Drept-slăvitor.

cuvânt avem în *drept slăvitor* (în Învățăturile lui Pseudo-Neagoe cu plural *drepti slăvitori* p. 324,4 ed. 1843), tradus după slavicul *pravoslavnic*; de nașterea greșelei ne dăm seamă, când recurgem la grecescul ὀρθόδοξος. Δόξα în limba greacă înseamnă 1) părere, credință, 2) ideea bună pe care o avem despre cineva, sau ceva, prin urmare: slavă, glorie. Cine a tradus cu *pravoslavnic* și *drept slăvitor* cuvântul ὀρθόδοξος, a luat înțelesul al doilea din δόξα și a produs un nonsens, căci ὀρθόδοξος = drept credincios, este acela care are *dreaptă credință* și nu care slăvește în mod drept.

Etimologia.

Avramă.

De multe ori cunoașterea limbii grecești ne dă *etimologia* unui cuvânt românesc. Cuvântul *avramă*, *avramelă* (o varietate de prune) pe care Hasdeu în Etymologicum Magnum s. v. îl derivă dela **auran** format prin analogie cu **goldan**, iar dicționarul Academiei crede că numele s'a dat fructei după vreun grădinar cu numele Avram, nu e altceva decât grecescul ἄβραμῆλον; pluralul grecesc ἄβραμῆλα a trecut ca feminin singular în limba română cf. mutra (τὰ μούτρα) v. Somavera, Tesoro della lingua greca volgare, Paris 1709 și Scarlat Vizantios, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἐλληνικῆς διαλέκτου, Atena 1857 s. v. Neogrecul ἄβραμῆλον (pomul ἄβραμῆλιά) s'a format din ἄβραβυλον = prună sălbatică (Teocrit 7,146) prin etimologie populară: Ἄβραμ μῆλον (mărul lui Avram); cf. Hatzidakis, Μεσαιωνικά καὶ νέα ἑλληνικά, Atena 1907, vol. 2 p. 199.

De multe ori un cuvânt grecesc, intrând în mai multe limbi, confundă pe filologici, cari caută etimologia lui în albaneză, slavă sau turcă, uitând că ordecâte ori avem a face cu un cuvânt comun în greaca modernă și în celelalte limbi balcanice, probabilitatea cea mai mare e ca cuvântul să fie grecesc, din cauza influenței puternice ce a exercitat elenizmul în pe-

ninsula balcanică; e cazul cu *bre*, un cuvânt comun în limba greacă, albaneză, bulgară, turcă, română și macedo-română, pe care Gustav Meyer îl derivă dela veneț. *varé* (Byz. Zeitschr. 3 (1894) p. 158), Tiktin îl crede turcesc (Wörterbuch s. v.), pe când în realitate e grecul *μωρέ, έρέ, μπρέ* (Hatzidaki în Byz. Zeitschr. 4 (1895) p. 412-419, reproducus în *Γλωσσολογικαί μελέται* vol. 1 p. 204—213).

Bre.

Dar cele mai importante servicii le aduce filologia greacă medie și modernă prin faptul că ne ajută a descoperi originalele unor scrieri, cari (direct sau indirect prin intermediul slavon) au fost împrumutate dela Greci. Ce folos poate trage folclorul din identificarea apocrifelor sau a textelor populare și din arătarea atârnării lor de cutare sau cutare prototip bizantin, e îndeobște cunoscut. Când știm că o scriere românească e prelucrată sau tradusă dintr'o limbă străină, ne ferim a considera ca fondul sufletului românesc credințele și ideile cari sânt niște plante exotice. Dar aceasta nu însemnează că numai scrierile originale servesc a ne dezvălui fondul sufletesc, credințele și gusturile unui popor. Și prelucrările și traducerile din alte limbi pot aduce bune servicii, dacă știm să procedăm în mod metodic. Dupăce se va descoperi că originalul unui apocrif, sau al unei alte scrieri literare sau populare românești, este străin, grecesc d. p., prelucrat direct sau indirect prin intermediul slavon în limba română, și se va constata în mod precis cari anume din adaosele și schimbările aduse originalului se datoresc prelucrătorilor slavi și cari prelucrătorilor români, numai atunci ideile și faptele cuprinse în original, atribuindu-se secolului respectiv și poporului în a cărui limbă s'a scris originalul, apar în adevărata lor lumină, numai atunci putem să spunem precis în cari anume adaose și schimbări se oglindesc credințele și ideile poporului slav, în cari ale popo-

Importanța
cunoașterii
originalelor
grecești.

rului român. În *Învățătura pentru cinstea icoanelor* pe trei pagini întregi Pseudo-Neagoe, susținând că Hristos fu *om deplin și Dumnezeu deplin*, aduce argumente și combate pe acei eretici cari pun la îndoială credința pravoslavnică despre cele *două naturi* ale lui Hristos¹. O asemenea diatribă contra acelor cari confundă cele două naturi ale lui Hristos are rostul ei în primele secole d. H., când ivindu-se felurite erezii și unitatea dogmei fiind amenințată, părinții bisericeii s'au ridicat contra lor și au alcătuit scrierile lor polemice; dar pela 1520, când se susține că Neagoe și-a scris *Învățăturile*, și în starea culturală în care se afla Țara românească atunci, cine ar crede că existau asemenea controverse dogmatice, așa încât să se vadă nevoit domnul țării să atragă atenția supușilor săi ca să se ferească *de basnele și minciunile ereticilor* cari pun la îndoială că *Hristos fu și Dumnezeu și om?* Lucrurile însă sânt naturale și apar în adevărata lor lumină, când descoperim că acea ieșire contra ereticilor se datorește lui Efrem Sirul, dela care Pseudo-Neagoe a luat-o și intercalat-o fără rost în *Învățăturile sale*².

Am spus mai sus că cele mai vechi monumente literare în limba română sânt traduceri din limba slavonă, cari la rândul lor sânt traduse după originale grecești. Dar de multe ori intermediarul slavon s'a pierdut, sau nu e cunoscut, cu toate că avem indicii sigure să-l presupunem; în asemenea cazuri cunoașterea literaturii bizantine ne va înlesni a descoperi originalul grecesc. Cu toate că textul după care traducătorul român a tradus *Cugetările în oara morții* (Hasdeu, Cuvinte din bătrâni 2 p. 449—471) trebuie să fi fost

¹ Pseudo-Neagoe, *Învățături*, București 1843, p. 149—152.

² Compară Efraim Syrus, graece, ed. Oxford 1709 p. 251, 20—252, 39 cu *Învățăturile* lui Pseudo-Neagoe, București 1843 p. 149, 2—152, 12.

un text slav, care nu s'a identificat până acum, eu cred că am arătat în mod convingător că aceste Cugetări — printr'un intermediar slav — sânt texte bizantine și anume: un tropar din Molitvelnic, părți din Dioptra lui Filip Solitarius și din Viața Sf. Vasilie cel Nou etc. (v. D. Russo, Studii bizantino-române p. 3—29). Din diferite criterii am dedus și susținut că Învățăturile lui Pseudo-Neagoe au fost scrise întâi în limba slavonă (ibid. p. 40), dar am arătat în acelaș timp că originalul, care a servit ca bază textului slav, a fost un prototip bizantin și anume *Umilinta* lui Simeon Monahul; pe urmă s'a descoperit că într'adevăr prototipul bizantin era tradus în limba slavă (v. D. Russo, Studii și critice p. 9—15).

Și *Cuvântul* lui *Toader Dăscădul*, publicat de V. Pârvan supt titlul: Un vechi monument de limbă literară românească, fiind un *centon hrisostomic*, cu câteva reminiscențe din rânduiala înmormântării trebuie apreciat ca atare.¹

¹ Iată câteva pericope:

Toader ed. Pârvan

p. 16,2 Mortea de împărați nu-i frică, de domni nu să teme, de boieri nu să sîiește, de bătrini nu să *stidiaște*, pre frumusețe nu caută, tinerețele nu le cruță, de unul născut nu-i-i milă, ce pre toți vine într'un chip.

p. 16,4 Și mortea nu este rea că zisă Iov că mortea este odihna omului etc.

p. 16,12 Pentru aceea omul mort il petrecem cu cîntări dumnezește de arătăm că mulțămim lui Dumnezeu; cu veșmente albe il îmbrăcăm mortul de inchipuim inoire veșmîntului celui fără de mort etc.

Pseudo-Hrisostom vol. 60 ed. Migne

Ὁ δὲ γὰρ βασιλέα φρίττει ὁ θάνατος, p. 724
οὐκ ἀρχιερέα τιμᾶ, οὐ πολιὰν οἰκτεῖ-
ρει, οὐ κάλλος ἐλεεῖ, οὐ νεότητος
φείδεται, οὐ μονογενῆ σπλαγχνίζεται...
ἀλλὰ πᾶσιν ἴσος ἐπέρχεται ὁ θάνατος.

Ὁδὸ πονηρός... ὁ θάνατος... θάνατος p. 725
ἀνδρὶ ἀνάπανσις, ὁ θεῖος Ἰώβ διηγό-
ρουσεν etc.

Ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις αὐτοῦς προ- p. 725
πέμπομεν, [διὰ τοῦτο] τὴν πρὸς τὸν
Δεσπότην εὐχαριστίαν σημαίνοντες καὶ
καινοῖς ἱματίοις αὐτοῦς ἀμφιέζομεν
τὸ καινὸν ἔνδυμα τῆς ἀφθαρσίας ἡμῶν
προμηγνύοντες etc.

Istoria poame-
lor și
boierii.

Cine citește *Istoria poamelor*, poezia hazlie intercalată în Povestea vorbii a lui Anton Pann¹, nu o va putea apreția după merit, dacă nu știe că e tradusă după un original grecesc care e o *parodie* îndreptată contra funcționarizmului și titlomaniei bizantine, contra intrigilor și camarilei palatului. Se știe cât de complicată a fost alcătuirea corpului boierilor bizantini, ce riguros era ceremonialul căruia erau supuse diferitele trepte de boieri și cu ce precizie erau prescrise cromatic și culorile hainelor și căptușelilor, formele pălăriilor, ciorapilor și ghetelor persoanelor oficiale². Contra acestor prescripțiuni ridicole (expuse pe larg de Pseudo-Codin în curioasa sa carte *De officialibus palatii constantinopolitani*) și contra intrigilor palatiste se îndreaptă parodia cunoscută în literatura bizantină sub numele de *Πωρικολόγος* (*Istoria poamelor*), și nu contra beției cum a crezut Pann, care a tradus poezia fără să arate (ca de obicei) proveniența ei³. Când avem

Compară și p. 18 ed. lui Pârvan cu Hrisostom vol. 49, 346 (Patrol Migne). Compararea cu originalul grecesc arată că redacțiunea pe care Pârvan o crede ca o copie amplificată de vreun copist, este forma *primitivă* și nu contrarul. Pasagiul relevat de Pârvan ca *un prea frumos adaos* (p. 18) nu e al copistului, ci se datorește lui Toader și e hrisostomic; pasagiul a fost imitat și de alții (cf. Pseudo-Neagoe, *Învățăături* p. 138,6 și 139,18, ed. București 1843) v. D. Russo, *Studii bizantino-române* p. 16.

¹ Anton Pann, *Opere*, vol. 1 p. 62—67, editura Minervei, București 1908.

² Iată descrierea Cepei îndreptată contra protocolului hainelor și căptușelilor, după prelucrarea lui Pann: Cum simți aceasta Ceapa tot'dodată, | cum e din natură foarte veninată, | se'mbracă îndată, iute cu mânie, | douăsprezece haine puse de dimie, | și cămăși atâtea albe subțirele | îmbrăcând binișul roșu peste ele etc. l.c. p. 64.

³ Boieriile și protocolul curților Principatelor, fiind imitate după cel bizantin, parodia greacă prelucrându-se în românește ar fi putut găsi o aplicare potrivită, dar la aceasta nici nu s'a gândit Pann, neștiind rostul originalului său; deaceea vorbind în Povestea vorbii contra beției, alătură și această poezie spunând: *fiindcă și următoarea po-*

în vedere aceste lucruri, ne apare în adevărata ei lumină și această poezie în care *Gutuia* ca crăiasă înconjurată de paharnicul *Rodie*, de protonotarul *Pară*, de logofătul *Măr*, de vistierul *Năramză*, de amiralul *Lămăe* judecă în divan și condamnă pe mustosul *Strugure*, fiindcă a pârît pe nedrept pe prea onorabilul *Piper*, pe contele *Chimen* și pe alți boieri că ar conspira contra crăiesei ¹.

Și în chestiunea așa de încurcată a *cronografelor* românești, cunoașterea originalelor grecești aduce o vie lumină. Un cronograf compilat de *Ierotei al Monemvasiei* (†1618)² și publicat în Veneția la 1631 supt titlul Βιβλίον ιστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξέχρους ιστορίας a servit Grecilor timp de mai multe secole ca cel mai popular izvor dela care ei au primit cunoștințele lor istorice. Alături de cronograful lui Ierotei a circulat și cronograful intitulat *Néa σύνοψις διαφόρων ιστοριῶν*, compilat după Ierotei și după

Originalele
cronogra-
felor ro-
mânești.

veste este a rădăcinei beției o alăturăm aci, și omițând multe trăsături cari tocmai constituiau partea satirică a originalului.

¹ Textul grecesc s'a publicat de nenumărate ori în Veneția împreună cu Esopia; o ediție critică a dat Wagner în ale sale *Carmina graeca* medii aevi, Leipzig 1874, p. 198—202; o altă redacțiune a publicat Papadopoulos-Kerameus în *Byz. Zeitschr.* 20 (1911) p. 137—139.

² Ierotei a fost ucis în mișcarea lui Lupu Mehedințeanul la 1618, precum a dedus Iorga dintr'un vers al croniceii rimate a lui Matei al Mirelor (*Tezaur de monumente* ed. Papiu Ilarian vol. 1 p. 347) Iorga, *Istoria liter. rom.* 18 secol vol. 1 p. 29 n. 1.

Că autorul cronografului se chema *Ierotei* și nu *Dorotei*, supt care nume s'a editat de nenumărate ori, a dovedit pe deplin Sata, *Bibliotheca graeca* medii aevi vol. 3 (1872) p. 15—19 prefață. Dovezile fără replică posibilă ale lui Sata au rămas necunoscute lui Krumbacher, care dă cronica supt numele lui *Dorotei*. (*Gesch. der byz. Litter.* p. 401). Primul care a bănuît că *Dorotei* n'ar fi autorul croniceii e Alter în *Philologisch-Kritische Miscellen*, Viena 1799, v. *Νέος Ἑλληνομύμων* 3 (1906) p. 252—3.

alte izvoare de *Matei Cigala* (Veneția 1637), tot atât de voluminos ca cronograful lui Ierotei fără să aibă însă popularitatea lui. Cronograful lui Ierotei a fost recunoscut de istoricii literaturii românești ca prototip al cronografelelor românești, pecând acel al lui Cigala, dela care pornesc cele mai multe mss de cronografe românești până astăzi n'a fost luat în seamă¹. Cercetătorii cari s'au ocupat cu filiațiunea mss cronografelelor au crezut că cronografele românești au ca prototip pe Ierotei, în acelaș timp însă fiind izbiți de deosebirile existente între mss, au fixat două tipuri și au încercat să explice mai mult sau mai puțin ingenios deosebirile dintre ele.

Și aceste deosebiri erau multe și multiple. Faptul că editorii greci cu fiecare nouă edițiune adăugau și câte ceva și prelungiau povestirea cu evenimentele în urmă petrecute, și astfel fiecare ediție se deosebia întrucâtva de cea precedentă, acest fapt, zic, a adus o oarecare confuzie în această chestiune. Ceeace a încurcat însă lucrurile și mai mult e împrejurarea că cronograful lui Cigala e în parte copiat după acel al lui Ierotei, că traducătorul român al lui Cigala a utilizat și pe Ierotei, că traducătorii români au preluat, prescurtat sau amplificat textele și au schimbat ordinea capitolelor; cercetătorii, găsind unele părți exact la fel în amândouă tipurile de cronici (Ierotei și Cigala), nu știau cum să le explice și au recurs la fel de fel de conjecturi. Gaster crede că a avut loc o amestecare a celor două tipuri românești (Gesch. der rum. liter. p. 288), sau că versiunea românească prezintă o formă bazată pe redacțiunea grecească dar amplificată cu

¹ Prima ediție a cărții lui Cigala a apărut la 1637 în Veneția și e descrisă de Legrand în Bibliogr. hellén. 17 siècle vol. 1. p. 355—356; a doua ediție (care a rămas necunoscută lui Legrand) a apărut la 1650. Un exemplar din a doua ediție (chiar exemplarul mitropolitului Dosoftei) se află la Acad. Rom. secția mss No. 1828.

elemente slave (p. 380), și nu dă crezământ vorbelor traducătorului Neculae sin Mihalache (care zice că a tradus *din limba greacă*) fiindcă versiunea lui e exact la fel cu tipul Danovici, care după Gaster n'ar fi tradus direct din grecește. Lucrurile însă stau altfel. Deosebiriile dintre cele două tipuri de cronografe românești se datoresc mai cu seamă faptului că unele mss pornesc dela Cartea istorică a lui Ierotei, pecând în cele mai numeroase găsim tradusă și prelucrată o foarte însemnată parte din *Νέα Σύνοψις* a lui Cigala. Tipul Danovici, despre care vorbește Iorga, *Istoria literat. rom. sec. 18 vol. 1 p. 84* și Gaster, *Geschichte der rum. Litter. p. 288*, e tradus în mare parte după *Νέα Σύνοψις* a lui Cigala. Ms descris pe larg de Ar. Densușianu în *Revista critică-literară 4 (1896) p. 305—319* și versiunile similare reprezintă tipul Ierotei. Capitolele fără nicio legătură cu povestirea evenimentelor cum sânt de pildă: *Oficiile (boieriile) palatului constantinopolitan, despotăția Sf. Silvestru cu Zamvri vrăjitorul* șcl., cari se întâlnesc des în mss cronografelor românești (v. de pildă ms Acad. Rom. No. 86 f. 377^r și 406^v) se află și în originalele grecești¹.

¹ Numărul mss românești cuprinzând cronografe e foarte mare. Numai Bibliot. Acad. Rom. posedă un însemnat număr: No. 48. 86. 108. 116. 166. 344. 402. 505. 772. 938. 1414. 1469. 3450. 3456. 3517. 3527. 3556 etc. Un ms aflat în muzeul Hohenzollern din Sigmaringen a fost semnalat de Schuchardt în *Zeitschrift für rom. Philologie 1 (1877) p. 484*, un altul aflat în Biblioteca Națională din Paris de Ov. Densușianu în *Revista critică-literară 3 (1895) p. 286—298*.

Iată titlul cronografului lui Cigala în original după ediția din 1637 și în traducere după ms Acad. Rom. No. 86:

Νέα Σύνοψις διαφόρων ιστοριῶν ἀρχομένη ἀπὸ κτίσεως κόσμου καὶ λήγουσα ἕως τῆ νῦν Ἑγχρονία: Περιέχει δ' ἔτι καὶ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινοπόλεως μεταγραμμένην ἀπὸ τῆν Τοουρογραίτζιαν. Καὶ περὶ τῶν Βα-

Strângere nouă să kiamă cartea aceasta, întru care sânt scrisă multe istorii luate și adunate de întru multe cărți ce spune întră însă dela zădirea lumii până întru aii cești mai de apoi de pre acmu,

Cronicari
denaturând
fondul pen-
tru formă.

Se știe ce importanță are cunoașterea izvoarelor, când e vorba de scrieri istorice. O mărturie câștigă sau pierde din importanța ei, dacă provine dela un autor înzestrat cu spirit critic și iubitor de adevăr

σιλέων, και πατριαρχῶν, πῶς ἐκυβέρ-
νησεν ὁ καθ'εἰς τὴν βασιλείαν και
τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον. Καὶ πόσοι
βασιλεῖς Ἰσραηλῖται τὴν ὄρισαν ἕως
τὴν σήμερον. Ἔτι δὲ περιέχει τὴν
διάλεξιν τοῦ ἁγίου Σιλδέστρου μὲ τὸν
Ζαμβρόην τὸν Μάγον etc.

și pentru împărății creștinești și blagocestivi cum au împărățit și pentru patriarșii Țarigradului pre rând care cum ș-au cumpătat viața și scaunul, și împărății și patriarșii; așijderea spune și pentru cum au luat Turcii Țarigradul dela împărății creștinești și câtă robie și străcare au făcut Turcei în Țarigrad, și apoi câți împărați Turci au împărățit până precum anume scriși și izvoditi de într'o carte ce să kiamă Turco-greția, care carte este scrisă în limbă arăpescă și turcească, cu slovele grecești; așijderea mai este într'această carte scrisă și despotia svântului Selivestru Papa de Râm, când au avut pricină cu Zamvri Jidovul vrăjitoriul etc.

Traducătorul (sau copistul) amplifică, sau dă explicațiuni, cari arată nivelul culturai sale; el crede că Turcograecia lui Crusius (Basel 1584), în care se povestește viața Grecilor aflați supt jugul turcesc, e o carte arăpească cu litere grecești!

Intocmai cum în versiunea română lista patriarșilor merge până la 1636 pecând lista sultanilor până la 1624, cronicarul declarând că cu împărăția lui Murat face coneș lăsând altor istorici să povestească restul, așa și la Cigala lista patriarșilor se isprăvește cu 1636 (p. 199), ultimul sultan pomenit e Murat și povestirea domniei lui se isprăvește cu declarația: τὰ κατορθώματά του εἶναι τόσα ὅπου διὰ συντομίαν ἀφίνω γὰ τὰ γράψουν οἱ μετ' ἐμὲ ἱστοριογράφοι και ἐδῶ ποιῶ τέλος p. 469 (isprăvile lui sânt așa de multe încât ca să fu scurt las să le povestească istoricii viitori și pun sfârșit aci), vezi Gaster, Crestomatie vol. 1 p. 150 și Iorga, Istoria literat. rom. sec. 18 vol. 1. p. 85 unde se reproduc părțile respective din versiunea română. Iată și o pericopă din cronograful lui Ierotei în original, după ediția

sau din contra. Pentru producțiunile medievale însă, cunoașterea izvoarelor prezintă și o altă importanță.

Faptul că prototipurile bizantine au fost servil imitate, sau au fost luate drept modele pentru croiala de noi opere, chiar cu sacrificarea adevărului, face ca descoperirea modelelor să aibă o însemnătate deosebită. De multe ori o expunere de fapte, o caracterizare a unui popor sau a unui suveran, ce ne întâmpină într'o cronică slavă sau română, *decalcată* depe un model bizantin, ar putea să nu aibă o bază solidă; faptele poate nu s'au petrecut, însușirile n'au existat decât în închipuirea povestitorului, care dacă le-a intercalat în cronică lui e pur și simplu fiindcă le-a găsit în modelul său bizantin și plăcându-i o frază sau un atribut pompos, a siluit adevărul pentru a împodobi povestirea lui cu o floriceică retorică, sau cu o gândire frumoasă.

Avem exemple de imitatori servili cari, înainte de a povesti faptele istorice, caută în modelul lor bizantin situațiuni analoage și mai cu seamă declamații retorice, și atribuie eroului lor însușirile strălucite cu cari originalul bizantin împodobește un împărat sau general, sau descriu o bătălie cu amănuntele și florile retorice pe cari nu le-au cules pe câmpul de

din 1761 p. 455 și în traducere după ms descris de Ar. Densușianu, Revista critică-literară 4 (1896) p. 311:

Και ὁπεδέχθη τοὺς ὁ πανουσεβέ-
στατος Πέτρος βοηθῶνδας θαυμαστά
καὶ ἐξαίσια καὶ ἔδωκε μαγεῖρους νά
μαγεύουσιν, ἀνδρώπους διὰ πᾶσαν ὀπη-
ρεσίαν, διὰ τὰ ἄλογα, διὰ χορτάρι διὰ
ξόλα etc.

Și i-primi foarte cu bucurie și
prea vestitul voivod și i-dărui mi-
nunat și prea cuvios, și le dede
poslujnici, bucătar să grijască de
tot lucrul ce le va trebui și pen-
tru cai și pentru fân și pentru
lemne etc.

Mai pe larg despre izvoarele și filiațiunea cronografelor grecești și românești voi vorbi cu altă ocazie.

luptă, ci le-au dezmembrat dintr'un manuscris bizantin.

Se înțelege că cu un asemenea mod de a scrie istoria, adevărul se falsifică și scrierea istorică se transformă într'o elucubrațiune stilistică care pe de o parte e neinteligibilă ca limbă fără ajutorul modelului bizantin, pe de altă parte poate să ne inducă în eroare în ceea ce privește fondul, dacă nebănuind că avem a face cu o decalcare searbădă, luăm drept adevăr istoric niște exerciții retorice.

Macarie
și
Manase.

Un exemplu caracteristic de un asemenea imitator ne dă cronica lui *Macarie*¹ care e decalcată depe *Σύνοψις ἱστορικὴ* a lui Manase. Macarie dacă vrea să spună cum și-a răsbunat Petru Rareș asupra Polonilor, caută în Manase un pasagiu unde să fie vorba de răzbunarea Grecilor (Manase ed. Bonn vers. 1257—1259), pe care și-l reproduce. Ca să arate ce ravagii producea bărbăția lui Rareș printre rândurile Leșilor, recurge la cuvintele lui Manase (*καὶ πίπτουσιν ὡς στάχυες τὰ τῶν Ἑλλήνων σμήνη* și cad ca spicele roiurile Grecilor vers. 1337). Găsind în Manase că Traian în războiul cu Parții a acoperit câmpurile lor de cadavre, crede că ar putea să zică și el acelaș lucru despre Rareș și copiază versul 2158 al prototipului: *καὶ πεδιάδας τὰς ἐκεῖ δεῖξας σωματοστρώτους*. Aproape întreaga povestire despre faptele lui Rareș cu Polonia delă 1539 este o compilație a unor fraze, luate pe ici pe colea din Manase. Cu drept cuvânt se întrebă I. Bogdan, după care am reprodus cele spuse mai sus: ce valoare istorică poate să aibă această descriere a lui Macarie (Vechile cronice moldovenești până la Urechia p. 78—79). Dacă Macarie spune că Rareș *își petrecea bătrânețele cu băi, mâncări și băuturi*

¹ Publicată de I. Bogdan în Vechile cronice moldovenești până la Urechia, București 1891.

nu trebuie să-l credem pe cuvânt, fiindcă și aci scopul lui a fost să intercaleze în cronică sa câteva fraze ale modelului său; dacă ele au un fond real pentru desfrânatul Nichifor Botaniat (λουτροῖς καὶ πότοις καὶ τροφαῖς εὐδαῖμον γῆρας βόσκων, Manase vers. 6688), mărturia imitatorului servil nu ajunge ca să ne facă să credem că ele se potrivesc și pentru Rareș (Bogdan ibid. p. 81).

Un alt cronicar care a urmat la școala lui Macarie, cronicarul *Azarie*, întrebuițează aceleaș proceduri: vorbind de foametea ce a bântuit Moldova, spune că *voevodul cercetând toate casele în cari se păstra aurul și văzându-le pe toate goale voia să împartă norodului mertice, dar neavând de unde se intrista și tânja*. Când constatăm că acest pasagiu e împrumutat întreg din Σύνοψις lui Manase cu singura deosebire că numelui lui Vasilie Macedoneanul i se substituie numele lui Lăpușneanu, se zgudue încrederea noastră în intențiunea filantropică a lui Lăpușneanu (Letopisețul lui Azarie de I. Bogdan, Analele Acad. Rom. ser. 2, secț. istor. tom. 31 (1909) p. 90).

Vorbind Azarie despre Bogdan Lăpușneanu spune că *era viteaz, cu inimă îndrăzneată, meșter în a învărti sulita, a întinde coarda arcului pe tăietura săgeții*. Faptul că aceste dexterități le avea Tzimiskis, și că Azarie le atribuie lui Bogdan reproducând chiar cuvintele lui Manase (ἀνδρείος μεγαλόψυχος καὶ δόρυ δολιχόσκιον κραδαίνειν ἡσκημένος καὶ τόξου ἔλκειν τὰς νεύρας ἐπὶ βελῶν γλοφίσιν vers. 5703—5708) ne face să bănuim mărturia lui. Călugărul Azarie și ceilalți cronicari de felul lui simpatizează cu domnii cari zidesc biserici sau sânt darnici către monahi, și ca să arate recunoștința lor le atribuie cele mai frumoase fapte și adjective calificative pe cari le găsec în modelele bizantine, indiferent dacă le merită sau nu, și din contra caută invectivele și pasagiile cele mai hulitoare

Azarie
și
Manase.

în modelele bizantine pentru a le atribui domnilor cari s'au arătat aspri sau indiferenți față de biserică. Lăpușneanu care a fost ziditor și restaurator de biserici e lăudat de Azarie — cu vorbele lui Manase spuse despre Vasilie Macedoneanul, Azarie ed. Bogdan p. 89 — Ioan Armeanul care s'a purtat aspru cu fețele bisericești e înfierat, tot cu cuvintele lui Manase — spuse despre împăratul Nichifor, Bogdan ibid. p. 92.

Dialecto-
logia.

Și dialectologiei românești i-ar putea fi de folos cunoașterea originalelor grecești; cel mai important monument al dialectului macedoromân, *codex Dimonie*, fiind tradus din limba greacă, se înțelege că multe expresiuni obscure sau cuvinte necunoscute¹ s'ar explica ușor cu ajutorul originalului. Originalele grecești cari au servit traducătorului nu s'au identificat până acum, afară de o însemnată parte a acestui ms care, precum am constatat, e tradusă după cartea lui *D. N. Darvari*² Ἐπιτομὴ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας τῆς ἐκκλη-

¹ Că sânt multe expresiuni obscure sau numeroase cuvinte necunoscute în ms Dimonie, ne arată chipul defectuos cum a tradus Paul Dachselt o parte din acest ms, lucru care a fost relevat de A. Philip-pide (Un specialist român la Lipsca, Iași 1910 p. 11—18).

² Partea respectivă din ms Dimonie s'a publicat în al 5 Jahresbericht des Instituts f. rumänische Sprache p. 240—266. Cartea lui Darvari a apărut ἐν τῇ τοπογραφίᾳ Βενδότη (Viena format 12) în anul 1803, ceea ce ne dă un terminus post quem pentru datarea manuscrisului. Această cărticică fiind foarte rară (un exemplar se află în biblioteca mea), dau aci începutul:

Δ. Ν. Δαρβάρως Ἐπιτομὴ p. 1.

Ἐπιτομη etc. 5 Jahresbericht p. 240.

Ἐρ. Ποῖος ἐπλασε τοῦτον τὸν μέγαν κόσμον;

Ἐρώτησις. Καρὸς οὗτοι ἀήσια ἔτα.

Ἀπ. Ὁ μόνος παντοδύναμος Θεός.

Ἀ<πόκρισις>. Τουμνητζά.

Ἐρ. Πότε τὸν ἐπλασε;

Κάντου στήνάντε.

Ἀπ. Πρὸ πέντε χιλιάδων καὶ πεντακοσίων ἑκτῶ χρόνων πρὶν τῆς γενήσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Τνήντηα 5508 ντή φοταρήα α χρισ-
τόλουη α νοστρούη Ησοῦς Χριστοῦ.

σίας τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης (Viena 1803).

Cine va studia partea respectivă din ms Dimonie, cu ajutorul originalului grecesc, va avea cel mai bun mijloc pentru a explica părțile obscure sau pentru a preciza înțelesul unor cuvinte necunoscute sau învechite.

Ce importanță are bizantinistica pentru istoria, biserica, literatura, legislația, arta și instituțiunile românești se arată la p. 19—23 și 48—65.

Grecii în Principate înainte de 1453.

Cu mult mai înainte de căderea Constantinopolului, Bizantinii au venit în contact cu Românii de dincoace și de dincolo de Dunăre, au avut raporturi spirituale prin biserică, i-au întrebuițat în armatele imperiale ca prieteni, sau au dus ca dușmani lupte înverșunate contra lor ¹.

Când la 1359 s'a întemeiat mitropolia Ungro-Vlahiei, primul arhiereu care a ocupat scaunul mitropolitan a fost un Grec, despre a cărui numire avem știri autentice. Domnitorul Alexandru s'a adresat pa-

Mitropolia
greci în
Țara românească.

¹Er. Ἀπό τί, καὶ διὰ μέσου τίνος τὸν ἔπλασεν;

²Ap. Ἀπὸ τοῦ μηδέν, διὰ μέσου τῆς δυνάμεως τῆς θελήσεώς του.

³Er. Εἰς πόσας ἡμέρας τὸν ἔπλασεν;

Τρι<παρ> Τη τζη σστρα κάρε λουνηάντε λουηαράτήσι.

Απο<κρισι> Τη τζηθά μα τράτζε ντητρακαφάρια ακουδετηλλήη αλούη.

Ντρι<παρ> Αμ τρου κάτε τζάλε λφέτζε.

¹ V. de pildă Kinam, p. 260, 7 ed. Bonn, unde se vorbește de o *puternică oștire vlahă* care împreună cu armatele bizantine au atacat pe Unguri; Vlahii iau parte în anul 1027 la o expediție a Bizanțului contra Saracizilor din Sicilia, precum spune Lupus Protospatha (citată de Thunmann, Untersuchungen über die Geschichte der östlichen Völker, Leipzig 1774 p. 352—353). Luptele dintre Români și Bizantini au fost povestite în special de Nikita Acominat v. mai sus p. 20.

triarhiei din Constantinopol și a cerut nu o dată ci de mai multe ori prin scrisori ca atât el cât și toată țara lui să fie puși supt ascultarea bisericească și jurisdicțiunea marei biserici și să-i se trimeată un arhieru hirotonisit de patriarh și depinzând de sinodul patriarhiei din Constantinopol¹; patriarhia, având în vedere dragostea sinceră a domnitorului Alexandru către împăratul bizantin și interesul credincioșilor Ungro-Vlahiei, a admis cererea, cu aprobarea împăratului, și a numit ca mitropolit pe *Iacint Critopol* (Ἰακύνθος Κριτόπουλος) fost mitropolit al Vicinei (Βιτζίνης)², cu condiție ca, după încetarea sa din viață, biserica Ungro-Vlahiei să fie supt jurisdicțiunea patriarhiei, care va hirotonisi și trimete în țară pe viitorii mitropoliți³. Și succesorii lui Iacint, *Hariton* și *Antim Critopol*, sânt Greci trimeși de patriarhie⁴.

¹ Ὁ εὐγενέστατος μέγας βασίλευς καὶ ἀθηνάϊος πάσης ὀρθόδοξου βασιλείας... ἐξήτησεν οὐ μόνον ἅπασι ἀλλὰ καὶ πολλάνις διὰ γραμμάτων αὐτοῦ καὶ ἐδείξηται τῆς ἡμῶν μετριότητος καὶ τῆς περὶ αὐτὴν θείας καὶ ἱερᾶς συνόδου, ὡς ἂν ἢ τὸ ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ὄστος καὶ ἡ πᾶσα αὐτοῦ ἐπικράτεια καὶ ἀρχὴ ὑπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνάκρισιν καὶ δεξαγωγὴν τῆς καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτης τοῦ θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίας καὶ δέξεται: ἀρχιερέα, χειροτονίαν ὄντα τῆς ἡμῶν μετριότητος καὶ εἰς τὴν θείαν καὶ ἱερὰν σύνοδον τελοῦντα... Acta Patriarchatus ed. Miklosich & Müller vol. 1 p. 383.

² Ibid. p. 386. Despre orașul și râul *Vicina*, v. Iorga, Istoria bisericeii românești vol. 1 p. 19.

³ Acta Patriarchatus, ed. Miklosich & Müller vol. 1 p. 386-87.

⁴ Ibid. vol. 2 p. 7. 19. 27. Hariton a fost egumen al mănăstirei Cutlumus și președinte al obștei atonite (πρώτος) v. Lambros, Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos, Cambridge 1895 vol. 1 p. 285, No. 3202. La 1378 Hariton funcționa ca πρώτος al Sf. Munte când iscălește un document: ὀρθόδοξου βασιλείας καὶ πρώτος Χαρίτων (**Hariton Mitropolit al Ungro-Vlahiei și președintele obștei atonite**), Actes d'Athos, IV Actes de Zographou, publiés par Regel, Kurtz et Korabiev, Petersburg 1907 p. 112. Daniil Critopol, în călugărie Antim, era dikeofilax și frate cu Iacint Critopol, Acta Patriarchatus vol. 1 p. 533.

Și în afacerile mitropoliei Moldovei vedem pe patriarhul din Constantinopol intervenind încă din anul 1390 și trimitând arhieriei ca să ocupe scaunul mitropolitan; însă încercarea patriarhiei de a supune mitropolia Moldovei administrațiunii sale n'a izbutit din care cauză s'a iscat un conflict între patriarhie pe de o parte și domnul și ierarhia Moldovei pe de altă parte, conflict care s'a aplanat la 1401, patriarhia recunoscând pe Iosif ca mitropolit al Moldovei¹.

Patriarhia
și
mitropolia
Moldovei.

Și închinarea mănăstirilor începe înainte de căderea Constantinopolului și primul caz pare a fi din anul 1391. Voevodul Dragoș, având împreună cu fratele său Baliță o mănăstire în *Maramureș*, s'a dus la Constantinopol și s'a adresat patriarhiei cerând ca zisa mănăstire să fie pusă supt ocrotirea marelui biserici din Constantinopol. În urma acestei cereri patriarhul Antonie prin bula sa din 1391 o transformă în mănăstire patriarhicească (stavropighie), scoțând-o astfel de supt chiriarhia episcopului local și numește pe egumenul ei Pahomie *exarch* asupra ținuturilor supuse mănăstirii². Ce proporțiuni a luat mai târziu închinarea celor mai frumoase mănăstiri, lucru care a provocat o imigrare monahală în mănăstirile din țară, e îndeobște cunoscut.

Închinarea
mănăstirilor.

Se înțelege dela sine, că și Românii se duceau în imperiul bizantin, cu care aveau legături multiple. Unul din fiii lui Mircea cel Bătrân se afla la curtea împăratului bizantin Ioan al 8 (1425—1448) ca ofițer, în societatea unor tineri Valahi, destoinici în mânăuirea armelor³, iar despre Dan, nepotul lui Mircea, ni se

Printzi ro-
mâni la
curtea bi-
zantină.

¹ Acta Patriarchatus vol. 2 p. 528—532.

² Bula în Acta Patriarchatus ed. Miklosich & Müller vol. 2 p. 156—157. Cf. și Arhiva românească vol. 12 p. 11—13; Mihályi, Diplome maramureșene vol. 1 p. 109—110 și Iorga, Studii și documente vol. 12 p. XXXVIII și Istoria bisericii românești de acelaș vol. 1 p. 51—52 și 223—224.

³ Duca ed. Bonn p. 201, 12. Acel Mircea către care patriarhul din

spune că se lupta vitejește în armata bizantină contra Turcilor, pentru care lucru împăratul i-a dat una din cele mai mari corăbii ca să-l ducă la Cetatea Albă¹.

Grecii în
serviciul
domnilor.

Că în secolul al 15 veniau în țările dunărene Greci și punându-se în serviciul domnilor se îmbogățeau, ne arată un pasagiu din *Coborîrea lui Mazaris în Iad*. În acest pamflet bizantin (scris pela 1415) se vorbește de un oarecare Πῶλος ἀργυρός (adică Arghiropulos) care, slujind la curtea domnitorului Valahiei, s'a îmbogățit în scurt timp, ceea ce a făcut și pe alții ațâțați de succesul lui, să se hotărască a se duce la curtea mărinimosului voevod ca să se îmbogățescă și ei.²

Relațiunile
comerciale.

E probabil că și pentru întreprinderi comerciale Grecii din imperiul bizantin vizitau Principatele dunărene³; ceea ce știm însă pozitiv e că pe țărnișurile

Constantinopol adresează o scrisoare și-l numește văr al împăratului (Acta Patriarchatus vol. 2 p. 230) nu e Mircea cel Bătrân, precum s'a crezut (Xenopol, Istoria Românilor vol. 2 p. 237—239), ci dinastul sârbesc din Albania Mirkša Žarkovici, Domn peste Valona, Himara și Berat 1391—1414 (de care pomenește și Halcocondil p. 251 ed. Bonn). Jiriček relevând confuziunea făcută și de Gelzer, a lămurit pe deplin chestia v. Byz. Zeitschr. 13 (1904) p. 197—198.

¹ Duca ed. Bonn p. 201—202.

² Ἐμαθον γὰρ παρὰ τῶν ἀπὸ βίου ἀφικνουμένων ὅτιπερ ἐβούλοντο πρὸς ἄρκτον ἀπελθεῖν καὶ τῷ εὐεργετικωτάτῳ βοεβόδῃ δουλεύειν πρὸς τὸ καὶ τοῦτους πλουτῆσαι, ὡσπερ πεπλούτηκεν ἐξαπίνης ὁ αἰεὶδὸς Πῶλος ἀργυρός ἀπελθῶν (Am aflat dela cei cari sosesc aci depe pământ <scena se petrece în iad> că aveau de gând <e vorba de doi tineri din Constantinopol> să se ducă la nord și să slujească prea mărinimosului voevod ca să se îmbogățescă și ei, cum s'a îmbogățit deodată cântărețul Arghiropol ducându-se acolo) Ἐπιδημία Μάζαρι: ἐν Ἄδου p. 214, ed. Ellissen (în al 4 vol. din Analekten der mittel- und neugriechischen Litteratur, Leipzig 1860). Că *nord* înseamnă *Vlahia* reiese dintr'un alt pasagiu: Τὸν αἰεὶδὸν Πῶλον ἰδὼν ἐκ Βλαχίας ἐπανήκοντα μεθ' ἱκανοῦ ἀργυρίου πρὸς τὴν ἐνεγκαμένην, ὤρμησε καὶ αὐτὸς ἀπελθεῖν ἐκεῖσε ὥστε πλουτῆσαι καὶ τῆς πατρίδος ἀπάρας ἐναυάγησε etc. (Văzând că Arghiropol s'a întors în patrie din Vlahia cu mare avere, s'a hotărît și el <e vorba de fiul unui șef de orchestră> să se ducă acolo ca să se îmbogățescă, și pornind din patrie a naufragiat etc.) *ibid.* p. 223.

³ În ceea ce privește relațiunile comerciale între Principatele du-

Mării Negre din timpurile cele mai vechi existau colonii grecești foarte numeroase, ocupându-se cu comerțul, și că puncte importante comerciale, cum au fost d. p. *Chilia* și *Cetatea Albă* (Κελλία și Ἀσπρόκαστρον), au fost în stăpânirea bizantină până la al 15 secol, când au căzut în mâna Genovezilor ¹.

Influența greacă după 1453.

Influența greacă în Principate devine mai simțitoare după distrugerea imperiului bizantin.

La 1453 Mohamet cuceritorul intră triumfător în Constantinopol și înfrige pe cupola Sfintei Sofii semiluna în locul crucii, și astfel se prăbușește imperiul bizantin; în locul organismului putred bizantin se substituie un organism tânăr și plin de viață, dar în acelaș timp în locul civilizației elenice năvălește pacostea barbariei, în locul artelor și culturai se răspândește întunericul și desfrâul. Cu această schimbare como-

Căderea
Constanti
nopolului

nărene și Bizantini, mărturiile sânt puține. Știm că brânza românească era renumită la Constantinopol și Teodor Prodrom (12 secol), poetul proletar bizantin, o menționează cu lăcomie (ἐλάχιον τυρίτσι) în poemele sale (Poèmes prodromiques en grec vulgaire, édités par Hesselring et Pernot, Amsterdam 1910 p. 56 vers 182. p. 75 vers 52). Că se importau în Constantinopol mantale făcute de țesătoare *vlahe*, ne arată un alt pasagiu, în care Prodrom face elogiul mantalei sale: O mantaua mea, când *Vlaha* te-a pus la război să te țese, te-a umplut cu lacrimi și mari suspinuri (Κάπα μου ὄνταν σ'ἔθεκεν ἡ Βλάχα νὰ σὲ φάνη | πολλὰ δάκρυα σὲ γέμισε καὶ στεναγμοὺς μεγάλους, ibid. p. 83 vers 259—260). S'ar putea însă ca *vlah* să fie aci nume apelativ și nu etnic, v. mai sus p. 23. Când după căderea Constantinopolului Grecii se așează din ce în ce mai numeroși în Principate, ocupațiunea lor de căpetenie e negoțul. Ei aduc din Orient mătăsuri și stofe scumpe, giuvaeruri și vinuri aromatice șcl. și exportează din țară oi și ceară, lemne grâne, miere, unt, brânză etc. (Despre alte articole cari se cumpărau dela Constantinopol mai târziu v. D. Russo, Din corespondența Doamnei Ana Racoviță, p. 5).

¹ Vezi Iorga, *Chilia și Cetatea Albă* p. 33—36 și 282—283.

rile civilizației, îngrămădite de atâtea secole în Bizanț, au fost risipite sau prefăcute în cenușe, manuscrise prețioase și opere de artă s'au nimicit cu o inconștiență barbară sau cu o plăcere de a distruge criminală; din măcelul care a urmat cucerirea n'au supraviețuit decât foarte puțini din elita intelectuală, cari ca resturi ale unui teribil naufragiu au ajuns la țărmuri depărtate, ducând cu ei fărâmele civilizației care se stinsese la obârșia ei¹. Majoritatea fugarilor greci (dintre cari unii părăsiseră Bizanțul puțin înainte de 1453) s'au îndreptat spre Italia (Constantin și Ianos Lascaris, Andronic Calist, Ioan Arghiropol, Teodor Gazi, Dimitrie Halcocondil etc.) și au provocat mișcarea culturală cunoscută supt numele de renașterea studiilor clasice².

Grecii în
serviciul
Turcilor.

După căderea Constantinopolului în mâinile Turcilor intervine o schimbare radicală în tot rostul Europei orientale. Turcul învingător, întâi semeț și fără milă către cei subjugăți, se arată peste puțin binevoitor când vede că cu lenea și ignoranța crasă nu se poate cârmui un imperiu mondial; cuceritorul, convingându-se că talentele militare și disciplina spahiilor nu ajung pentru menținerea imperiului, că cele mai însemnate succese se pot câștiga nu de generali învingători ci de diplomați abili, recurge la cultura și inteligența

¹ V. The Destruction of the Greek Empire and the Story of the capture of Constantinople by the Turks by Edwin Pears, London 1903, 8^o 476 p., p. 364. 367.

² Vezi Georg Voigt, Die Wiederbelebung des klassischen Altertums oder das erste Jahrhundert des Humanismus, 2 volume, ed. 3 îngrijită de M. Lehnerdt, Berlin 1893; E. Legrand, Bibliographie hellénique... XV et XVI siècles, 4 volume, Paris 1884—1906 în special vol. 1. p. XIX—CCXXVII; Pears, scrierea citată, în special capitolul 19: Dispersion of greek scholars, and their influence upon revival of learning, p. 399—413; J. E. Sandys, A History of classical scholarship, Cambridge 1908 vol. 2 p. 59—80; Spir. P. Lambros, Ἀρχαίολογία, Atena 1910, prefață.

sclavilor lui greci!¹ Și astfel puțin câte puțin ei devin un factor important, ei conduc politica externă a imperiului sau devin domni în Principatele dunărene și *aproape izbutesc a-și făuri sceptruri din lanțurile sclaviei*². Această împrejurare a făcut ca Grecii să aibă o influență covârșitoare în numirea domnilor români și chiar în cărmuirea Principatelor dunărene.

Domnii pământeni sau pretendenții la scaunul domnesc caută să obție sau să păstreze protecțiunea unui Grec puternic din Fanar, fiindcă știu că prin trecerea pe care o are el la palat sau la marele vizir poate să-i menție la scaun sau să le obție caftanul domnesc. Ce influență a avut Mihail Cantacuzino, zis Șaitanoglu, Iani Banul, Andronic Cantacuzino sau Alexandru Mavrocordat, e știut. E caracteristică o scrisoare a lui Andronic Cantacuzino către Petre Șchiopul (din 1593, 14 Noemvrie) din care se vede ce putere avea acest Andronic, fiul lui Șaitanoglu, la numirea domnilor: *până astăzi țineam Țara românească pentru Domnia ta, însă văzând nevoile împrejurărilor și zăbava Domniei tale și purtarea rea și ticăloasă și viclenia lui Alexandru Vodă, n'am mai putut răbda și am azardat de am făcut pe banul Mihai domn al Țării românești*³. scrie Andronic și îl înștiințează pe Petre că *păstrează Moldova pentru el*, invitându-l să se grăbească să se ducă la Constantinopol, fiindcă nu poate să ție scaunul Moldovei în suspensiune mult timp din cauza competitorilor⁴.

Dacă odată cu căderea Constantinopolului s'au refugiat și în Principate Greci culți, fugind de jugul cuceritorului, nu se poate afirma, fiindcă mărturii precize

Influența
Grecilor
la numirea
domnilor.

Grecii în
Principate
după 1453.

¹ Iorga, Geschichte des osm. Reiches vol. 4 p. 280.

² A. R. Rangabé, Précis d'une histoire de la littérature néo-hellénique, Berlin 1877 vol. 1 p. 52.

³ E. vorba de Mihai Viteazul.

⁴ Hurmuzaki, Documente vol. 11 p. 373—74.

despre venirea și așezarea unor învățați sau înalți prelați în Principate n'avem decât depe la anul 1500, când știm că Radu cel Mare intervenind pe lângă sultan a scăpat din închisoare pe patriarhul Nifon și l-a adus în Țara românească.

Nifon
(pela 1500).

Binefacerile
lui Neagoe
pentru Răsărit.

Nifon, învățat și cunoscător în ale bisericeii, cum ne spune biograful său¹, venind în țară a organizat biserica Munteniei și a hirotonisit doi episcopi. Cu Nifon începe un curent grecesc, care crește supt Neagoe; acest domn invitând în țară egumeni², mitropoliți și patriarhi ca să ia parte la târnosirea ctitoriilor sale dela Argeș, sau la alte serbări bisericești, deschide largi porțile clerului grec mirean și în special celui monahal. Generozitatea lui Neagoe nu se simți numai de fețele bisericești cari se aflau în țară, ci s'a revărsat departe de tot la răsărit și la apus, ceea ce face pe Gavriil să-l numească *tată milostiv al tuturor asemuindu-l domnului celui ceresc, care strelucește soarele său și plouă și pre cei buni și pre cei răi* (Viața Sf. Nifon p. 103); și după ce acelaș Gavriil înșiră nesfârșitele binefaceri ale lui Neagoe exclamă: *ce vom mai îmmulți cuvintele, spuind toate mănăstirile pe rând, că toate mănăstirile den Sfintu muntele Atonului le-au îmbogățit cu bani, cu sate, și dobitoace încă le-au dat și multe ziduri au făcut, și fu ctitor mare a toată Sfetagora* (ibid. p. 95—99).

Clerici greci
în
Principate.

Afară de patriarhul Teolipt și de mitropoliții Seresului, Sardiei, Midiei și Melitenei cari veniseră în țară supt Neagoe³ pentru târnosirea Curții de Argeș, întâlnim în țară pela anul 1514 pe patriarhul Constantinopolului *Pahomie*, care vizitează Principatele cu

¹ Viața și traiul Sf. Nifon ed. Iosif Naniescu și C. Erbiceanu, București 1888 p. 37.

² Printre cari și Gavriil, Protul Sf. Munte, un călugăr cult, care a scris Viața Sf. Nifon, cuprinzând știri prețioase despre istoria țării.

³ Viața Sf. Nifon ed. Naniescu-Erbiceanu p. 115.

*o suită de clerici și mireni și este primit de domni, de boieri și de tot poporul cu mare cinste și multe daruri*¹.

Dar nu totdeauna cu cinste și cu daruri sânt îmbrățișați patriarhii; știm că Bogdan Vodă al Moldovei n'a vrut nici măcar să primească pe patriarhul *Ioakim* care venise pela 1504 la granița Moldovei cu câțiva clerici. Bogdan, precum ne spune Malaxos, a izgonit din țara lui pe Ioakim ca uzurpător, căci ridicând haraciul a obținut dela sultan scaunul patriarhicesc, răsturnând pe Pahomie². Ar fi prea lungă și o simplă enumerare a prelaților greci cari vizitează Principatele; printre ei o figură simpatică e *Matei, fost mitropolit al Mirelor* (pela 1600), un teolog învățat a fost Ghermanòs, mitropolitul Nisei, care a dat un ajutor eficace la traducerea Bibliei (1688)³, un erudit însemnat pentru timpul său a fost Ioan Comnen (în călugărie Ierotei al Dristrei), pecând Dositei și Hrisant, ambii patriarhi ai Ierusalimului, au fost factori culturali de mare însemnătate: au înființat mănăstiri cu bogate biblioteci, au publicat cărți și au luat o parte activă la combaterea propagandei catolice⁴.

Curentul Grecilor în Principate crește în secolul al 17, când se înmulțesc și încuscirile Grecilor cu familiile boierești, și devine un adevărat exod în timpul Fanarioților.

¹ Malaxos, *Historia patriarchica* ed. Bonn p. 150, 10.

² *Ibid.* p. 139—140.

³ V. Prefața Bibliei apud Bianu-Hodoș, *Bibliografia românească veche* vol. 1 p. 286.

⁴ Despre Dositei v. Hrisostom Papadopol, *Δοσίθεος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων*, Ierusalim 1907, 8° 72 p.; despre Hrisant v. articolele publicate de Ciril Atanasiadi in *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 4 (1883) p. 9—11; 21—23; 53—55; 69—72; 81—84; 148—152; 161—164.

Răspândirea cunoștinții limbii grecești.

Prin imigrarea mereu crescândă a Grecilor în țară, prin biserică și școală, prin așezarea călugărilor în mănăstiri, în cari înainte de înființarea școlilor copii boierilor și clerul învățau carte¹, *cunoștința limbii grecești* s'a lătit foarte mult; clasa boierească și clericii învățau la școalele grecești, cari cu timpul se înființează din ce în ce mai multe. Domnii și unii din boieri au acasă profesori greci pentru educația copiilor lor, și nu lipsesc exemple de boieri cari își trimit copii lor la Constantinopol pentru a-și face studiile.

Oamenii cu știință de carte grecească trebuie să fi existat în Principate cel puțin din secolul al 14; e păcat că nu ni s'au păstrat scrisorile lui Nicolae Alexandru din anul 1369 și ale lui Alexandru cel Bun trimise patriarhiei (v. mai sus p. 41—43), cari probabil că erau scrise în limba greacă. În orice caz trebuie să fi fost la curțile domnilor din acel timp oameni cari să talmăcească scrisorile patriarhale, scrise în limba greacă, pe cari le primiau domnii. Numai despre Alexandru cel Bun știm pozitiv că avea pela începutul secolului al 15 pe lângă el pe *Gligrorie Țamblac*, care știa bine limba greacă; târziu abia prin al 17 secol găsim și dintre domnii Principatelor, precum și dintre boieri, mulți cari știau limba greacă, ba chiar și câțiva cari au făcut studii îngrijite în această limbă. S'a susținut, dar fără temei, că Neagoe Basarab știa grecește, și că și-a scris Învățăturile sale în limba greacă². Domni

¹ Cantemir ne spune că Vasile Lupu (1634—1653) porunci ca să se primească călugări greci în toate mănăstirile cele mari ca să învețe pe fi boierilor literatura și știința greacă (Descriptio Moldaviae, București 1872, p. 153—4); nu încapă indoială că călugării greci serveau ca dascăli și înainte de măsura lui Vasile Lupu, dacă nu în toate dar în unele mănăstiri cel puțin.

² A. D. Xenopol în Istoria Românilor vol. 3 p. 650—651 spune că Neagoe cunoștea limba greacă, căci altfel n'ar fi putut să fie *socotitorul lui Nifon* (cum îl califică Viața Sf. Nifon p. 65. ed. Naniescu-

pământenii de pe la începutul secolului al 16 care să știe limba greacă nu prea există; limba slavonă era încă în toată puterea ei și numai elementele străine, boierii sau clericii greci proaspăt veniți, cunoșteau aceeași limbă.

Un domn, care a învățat grecește întâi la mănăstirea Iviron din Atos și pe urmă în Italia, este *Radu Mihnea*¹, iar despre Alexandru Iliș se știe că și-a făcut educația între Grecii din mica lui copilărie². Un erudit renumit și bun *elenist* a fost *Spătarul Milescu* (1625—1714) care și-a făcut studiile la Constantinopol având ca profesor pe Gavriil Vlasie³. Un fiu al

Erbiceanu), care nu știa limba română; mai întâi Nifon, Dalmat după tată, putea perfect de bine să știe slavonește, cu atât mai mult cu cât și-a făcut studiile la un dascăl *anume Zahariea știind carte grecească și slavonească* (ibid. p. 15) și al doilea *socotitoriu* nu vrea să zică că era contabilul sau secretarul lui Nifon, ci că *socotea, lua în seamă, stima, respecta* pe Nifon, cf. l. c. p. 45: *și porunci să nu-l mai bage nimenea în seamă, nici să-l socotească, nici să-l cinstească*. Așa a poruncit domnul, dar contra poruncii sale Neagoe era *socotitoriu* lui Nifon. Și mitropolitul Varlaam (an. 1645) întrebuițează cuvântul în același sens: *inbitoriu de învățatură și socotitoriu credinței cei drepte*, reproduș în Bibliografia românească veche de Bianu-Hodoș vol. 1 p. 151, 10.

¹ Vezi Matei al Mirelor în Tezaur de monumente istorice de Papiu Ilarian, vol. 1 p. 336 și Constantin Căpitanul Filipescu, ed. Iorga, p. 107.

² Letopisește² ed. Kogălniceanu vol. 1 p. 275.

³ Milescu vorbește cu laude despre profesorul său în al său *Enchiridion: Sapiens vir ac pius Gabriel Blasius meus olim professor in urbe imperatoria*; cartea lui Milescu intitulată *Enchiridion sive Stella orientalis occidentali splendens* este publicată în: *Perpetuité de la foy de l'église catholique touchant l'Eucharistie* <par A. Arnauld et P. Nicole>, Paris 1669 vol. 2 pag. 50—54. Vezi Legrand, *Bibliographie hellénique du 17 siècle* vol. 2 p. 248, vol. 3 p. 287 și vol. 4 p. 63. Acest Vlasie a petrecut câțva timp în Iași, de unde a trimis mai multe scrisori țarului; când a plecat din Iași în anul 1653 ducându-se la Moscova, Vasile Lupu îl recomandă ca un învățat care poate răspunde la orice chestiune religioasă, vezi S. Dragomir în *Analele Acad. Rom.* ser. 2 tom. 34 (1912) secț. istor. p. 1074. O scrisoare

lui Petru Cercel, care ştia greceşte, îşi tradusese şi numele în limba greacă: *Σκουλαρικῆς*!¹

Dintre ceilalţi Români pământeni cari au avut o cunoştinţă mai temeinică a limbii greceşti mă mărginesc a pomeni pe fraţii Greceni, pe Dimitrie Cantemir şi pe Constantin Cantacuzino Stolnicul.

Când Şerban Vodă a pus la cale traducerea Bibliei (1688), a recurs la luminile unui mitropolit grec Ghermanòs şi la eleniştii români: *oameni ai locului* (cum zice în prefaţa Bibliei) *nu numai pedepsiţi întru a noastră limbă ci şi de limba elinească având ştiinţă*². Printre aceşti oameni pedepsiţi şi având ştiinţă şi de limba elinească au fost şi fraţii Şerban şi Radu Greceanu³, cari pe lângă altele au mai tradus din greceşte într'o limbă frumoasă şi *Mărgăritarele*, atribuite lui Hrisostom. Cantemir a învăţat limba greacă dela profesorul său Cacavela şi a scris *Divanul lunei* în limba greacă şi română; dar cel mai erudit al timpului său şi în acelaş timp şi cel mai adânc cunoscător al limbii greceşti a fost Constantin Cantacuzino Stolnicul.

Dintr'un carnet al său aflăm că în anii 1665—1666 a avut în Constantinopol ca profesori pe un oarecare *Dionisie* şi pe *Gherasim Vlahos* din Creta⁴ (1607—

elegantă a lui Milescu scrisă în limba greacă veche (an. 1693) şi adresată lui Dositei, patriarhul Ierusalimului, ni s'a păstrat de Daponte v. *Cronicarii Greci* ed. Erbiceanu p. 105—107.

¹ Pe o gramatică copiată de el se află următoarea notiţă: Γραμματικὴ Πετράσκου εἰς τελοῦ, οἰοῦ δὲ Πέτρου τοῦ Σκουλαρικῆ πάσης Μεγαλοδολαχίας adică gramatica zmeritului Pătraşcu, fiul domnului a toată Marea Vlahie Petre Cercel; ms se află în biblioteca regală din Dresda cotate D. a. 43 şi a fost descris de Iorga în Arhiva Societăţii Literare din Iaşi 5 (1894) p. 260.

² Vezi Prefaţa reproduşă în Bibliografia românească veche de Bianu-Hodoş vol. 1 p. 286.

³ Ibid. p. 291.

⁴ V. Operele lui Constantin Cantacuzino ed. Iorga p. 11—12.

1685), care fiind ales mitropolit al Filadelfiei la 1680 a fost superiorul bisericii Grecilor din Veneția dela 1680—1685¹.

Atât de bine știa limba greacă și subtilitățile teologice ale bisericii ortodoxe, încât Stolnicului se adresau ca la ultima instanță traducătorii cărților bisericești pentru a cere explicarea unor cuvinte grecești neobișnuite sau pasagii obscure, sau pentru a primi dezlegarea unor chestiuni dogmatice delicate². Cantacuzino a fost cel mai însemnat factor cultural al timpului său, a fost în corespondență (scriind scrisorile lui în limba greacă) cu mulți patriarhi și învățați greci contemporani și a provocat alcătuirea multor cărți grecești³.

¹ Nu incupe indoială că *dascălul Gherasim Criteanul ieromonahul* la care a învățat Stolnicul (l. c. p. 11) este renumitul Gherasim Vlahos din Creta; *Dascălul Caludi* despre care Stolnicul spune că se afla la Padova (l. c. p. 9) nu poate fi decât Arsenie Caludi (nepotul lui Gherasim Vlahos), care a fost profesor la școala grecească zisă *cotuniană* din Padova și care a dedicat un Proschinitar Domnului Moldovei la 1661 (descriș de Legrand, *Bibliographie hellénique du 17 siècle* vol. 2 p. 139); despre Gherasim Vlahos v. Andronic Demetracopulo, *Προσθήκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν νεοελληνικὴν φιλολογίαν Σάβα*, Leipzig 1871 p. 53—58; Daponte, *Catalog istoric* (apud Erbiceanu *Cronicarii Greci*) p. 147—148; Ioan Veludo, *Ἑλληνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία*, Veneția 1893 p. 79—80 și *Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα* de acelaș p. 58—64. Biblioteca Acad. Române posedă o mulțime de mss cuprinzând opere de-ale lui Gherasim Vlahos, v. *Catalogul mss grecești de Litzica, București 1909*, No. 198, 1. 637, 5. 674, 9, 10. 722, 14, 19, 20 etc.

² În prefața *Mărgăritarelor* frații Greceni recunoscând ajutorul primit dela Cantacuzino spun: *La a căroră nevoiețe avut-am îndireptătoriu pe.... Constandin Cantacuzino, biv vel stolnic, însă la cele mai adânci filosofești bogoslovești noimata ce s'au aflat, pre dumnealui ca pre un epistimon și știutoriu l-am avut lumină și dezlegare întru toate* (apud Bianu-Hodoș, *Bibliografia românească veche* vol. 1 p. 320); *mai vartos ajutoriu și îndireptătoriu mai grelelor cuvinte și noime am avut pe dumnealui Constandin Cantacuzino* (ibid. vol. 1 p. 323).

³ Vezi d. p. *Épistolaire grec* ed. Legrand (indice) și *Recueil de*

Influența
prin biserică.

Cred că cea mai importantă latură a influenței bizantine a fost cea exercitată prin biserica și ierarhia Bizanțului, care deseori s'a suit pe scaunele mitropolitane ale Ungro-Vlahiei și Moldovei din timpurile cele mai vechi, dela anul 1359¹, până la 1821. Această influență se manifestă prin întocmirea bisericeii, comună de altfel la toate bisericile ortodoxe, prin literatura patristică, și în special prin cărțile liturgice; cărțile de ritual sânt cele bizantine întrebuintate de Români la început în traduceri slave, până când mai târziu — furișându-se limba greacă timid întâi în tipic, pe față pe urmă și în slujba citită—originalele grecești înlocuiesc traducerile slave. Dar dacă cărțile liturgice se citeau de voie de nevoie în biserică, dacă găsim și pe sfinții părinți traduși și caligrafiți în destule exemple, cărțile cari se citeau cu aviditate erau *cărțile ascetice* și mai cu seamă *apocrifele* de fabrică bizantină, în cari credincioșii cu frica lui Dumnezeu, căutau răspuns la o mulțime de nedumeriri cu privire la soarta sufletului după moarte. Și cum în limbile slave nu găsim traduse decât cele mai joase produse ale literaturii bisericești, așa și în limba română din întreaga literatură patristică găsim puține traduceri din opere însemnate ale părinților, în schimb însă foarte multe din cărțile ascetice, și nu știu dacă lipsește

Literatura
bisericească.

Apocrifele.

documents grecs ed. Legrand (indice). Stolnicul a alcătuit și publicat un șir de chestiuni teologice controversate, la cari a răspuns Ioan Cariofil în al său *Ἐγχειρίδιον περὶ τινῶν ἀποριῶν καὶ λύσεων*, Snagov 1697, o carte care s'a tradus și în limba română; un ms în Biblioteca Acad. Rom. No. 458. Hrisant Notara după indemnul Stolnicului a tradus în limba greacă populară pe Pseudo-Codin v. mai jos p. 60—61. Ioan Comnen (în călugărie Ierotei al Dristrei) a scris în grecește viața împăratului Cantacuzino și a dedicat-o Stolnicului (Iohannis Comneni Medici Vita Iohannis Cantacuzeni ed. Chrysanthus Loparev, Petropoli 1888). Ioan Mulaim din Ianina i-a dedicat o operă medicală (ms Acad. Rom. No. 479 = 768 Litzica).

¹ V. mai sus p. 41.

vreo carte apocrifă. Până aproape în al 17 secol traduceriile acestor cărți religioase se fac din limba slavă, puțin câte puțin însă se ivesc traduceri făcute direct din grecește și mai târziu, când cunoașterea limbii slave se stinge cu desăvârșire, se fac numai din grecește.

Din părinții bisericești puțin s'a citit *Grigorie Teologul*, mai mult *Ioan Hrisostomul* și *Vasilie cel Mare*. Din literatura ascetică bizantină s'au tradus și răspândit în toate mănăstirile scrierile părinților *niptici*; numărul mare al mss păstrate arată că s'au citit mult *Calist Catafighiotul* și *Nikita Stitatul*, *Calist Xantopol* și *Isac Sirul* și mai cu seamă *Efrem Sirul* și *Ioan Scărariul*, *Dioptra lui Filip Solitarul*, viețile sfinților și în special *Viața Sf. Vasilie cel Nou* (cu vămile văzduhului), *Livezile* și *Patericele* de tot felul, *Mântuirea păcătoșilor a lui Agapie Cretanul* șcl. Din literatura apocrifă s'au tradus și citit cu aceeaș aviditate apocrifele Vechiului ca și ale Noului Testament; în special *Epistolia Maicii Domnului*, *Viața Sf. Sisoe* și *Apocalipsul Sf. Pavel* au fost cele mai gustate¹.

Și literatura bizantină profană, ca și cea bisericească, tot prin intermediul slavon a exercitat la in-

Literatură
patristică

Literatură
profană.

¹ **Calist Catafighiotul**: Ms Acad. Rom. No. 3006; Alex. Lăpădatu, Mss dela Bisericiani și Râșca p. 32; N. Iorga, Mss mănăstirei Cernica (Biserica ortodoxă 26 anul 1902) p. 217 No. 65. **Nikita Stitatul**: Ms Acad. Rom. No. 3229; Lăpădatu, l. c. p. 33; Iorga, l. c. p. 210 No. 14. **Calist Xantopol**: Mss Acad. Rom. No. 1409. 3101. 3457. 3546. **Isac Sirul**: Mss Acad. Rom. No. 2949. 3724—26; Lăpădatu, l. c. p. 40. **Efrem Sirul**: Mss Acad. Rom. No. 237. 416. 934. 1892. 1895. 2092. 2178. 3058. 3063. **Ioan Scărariul**: Mss Acad. Rom. No. 362. 1913. 2172. 2174. 2952. 2957. 2983. Lăpădatu, l. c. p. 19. **Filip Solitarul**, *Dioptra*: Mss Acad. Rom. No. 334. 1819. 2340—41. 2472; Iorga, l. c. p. 230 No. 211. 213. **Viața Sf. Vasilie cel Nou**: Mss Acad. Rom. No. 164. 938. 1301. 1477. 1596. 1630. 1747. 1817. 1955. 1996. 2020. 2021. 2181. 2775. 3613. **Agapie Cretanul**, *Mântuirea păcătoșilor*: Mss Acad. Rom. No. 1294. 1630. 2110. 3148. 3234. 3539. 3550.

ceput influența ei asupra literaturii românești. Și cum starea culturală a Slavilor era foarte înapoiată, ei n'au primit dela Bizantini decât operele cari corespundeau stărei lor culturale, adică cele mai joase produse ale literaturii bizantine. Din istoriografia bizantină au găsit prelucrători și imitatori la Slavi mai cu seamă scrierile lui Malalas, Gheorghe Monahul și Manase, adică niște povestiri istorice în cari minunile și semnele dumnezeiești joacă cel mai însemnat rol, pecând istoricii bizantini însemnați — chiar acei cari au scris despre Slavi, cum e de pildă Constantin Porfirogenit sau Leon Diaconul — n'au fost luați în seamă¹. Așa încât și Românii, cari la început au cunoscut pe Bizantini prin prizma slavizmului, n'au citit și imitat decât ce au găsit prelucrat în slavonește. Am văzut mai sus (p. 38-40) că doi scriitori cari stau la capătul istoriografiei românești, Macarie și Azarie, își iau ca model al lor pe Manase; alte scrieri în cari influența greacă e vădită sânt așa zisele *cronografe*, povestiri universale impunătoare prin volum, în cari se înșiră evenimentele dela zidirea lumii până la o epocă oarecare sau până la timpul cronicarului, împeștrite de minuni, legende și digresiuni de tot felul². Majoritatea acestor cronografe pornesc dela cronograful lui Ierotei al Monemvasiei și dela acela al lui Cigala precum am spus mai sus (p. 33—37). Abia târziu în al 18 secol găsim pe Bizantini utilizați de istoricii români (Cantemir, Cantacuzino Stolnicul, Constantin Căpitanu Filipescu etc.). Dar nu trebuie să se uite că istoricii bizantini au fost utilizați foarte rar în original; la început fiind cunoscuți prin traducerile slave, mai târziu

¹ M. Murko, Geschichte der älteren südslavischen Litteraturen, Leipzig 1908 p. 76—77.

² Un asemenea cronograf, compilat de Moxa, a fost publicat de Hasdeu în Cuvinte din bătrâni vol. 1 p. 345—406.

prin marea compilație a lui Ioan Stanos (publicată în 6 volume, Veneția 1767, supt titlul: Βιβλος χρονική περιέχουσα την ιστορίαν της Βυζαντιδος)¹, până în ziua de astăzi Bizantinii se citește, cu rari excepțiuni, în latinește sau franțuzește, ceea ce a pricinuit și pricinuieste o mulțime de confuziuni.

Alte izvoare grecești cari au fost utilizate de istoriografia română sânt importanta Viață a lui Nifon care—cu puțin ciment la început și la sfârșit—a fost intercalată în întregime în cronica anonimă (Despre istoria Țării românești), Stavrino și Matei al Mirelor cari au fost utilizați de Constantin Căpitanul Filipescu etc.

Din literatura estetică s'au prelucrat în limba română multe opere bizantine și neogrecești și aproape toate scrierile populare. Iată câteva din cele mai răspândite: Istoria etiopicească a lui *Eliodor*, Învățăturile lui *Vasilie Macedoneanul* către fiul său Leon, romanul creștinesc *Varlaam* și *Ioasaf*, *Alexandria*, *Viața lui Esop*, *Sindipa*, *Legenda Troiei*, *Albinele*, *Floarea Darurilor* etc. Primele urme ale *Fisiologului* le găsim în Pseudo-Neagoe, *Erotocritul* a fost prelucrat atât în proză cât și în poezie, și Gaster a descoperit un fragment din epopea națională bizantină *Dighenis Acritas* într'un ms aflat în biblioteca sa².

¹ Citată mai scurt: Βυζαντις. La această compilație se referă Genealogia Cantacuzinilor când scrie: Se mai văd în acea prescurtată istorie bizantină, tipărită la anul 1767 în limba aplă grecească, acești Cantacuzini, ed. Iorga p. 23.

² *Învățăturile lui Vasilie* se află atât ca anexă la multe din mss cuprinzând cronografe, cât și aparte v. d. p. No. 86 f. 49^r și 1788 din Bibliot. Acad. Rom.; despre *Alexandria* v. Cartoian, *Alexandria* în literatura românească, București 1910; *Legenda Troiei* a fost publicată de Gaster în Byz. Zeitschr. 3 (1894) p. 528—552, cf. și 4 (1895) p. 519—546 și Archiv f. slav. Philologie 17 (1895) p. 416—492; despre *Albine* v. Ghenadie Enăceanu, Două mss românești, Anal. Acad. Rom. secț. liter. ser. 2 tom. 12 (1892) p. 129—162. *Antonie*, autorul *Albinei*

Învățăturii
către domni.

Există și două genuri literare, cari au dat numeroase produse greco-românești și cari stau supt influența directă a literaturii bizantine. Vreau să vorbesc de acele opere cunoscute supt numele de *oglinzile domnitorilor* cari n'au încetat a se alcătui, sau a se interpreta în școlile țării până mai târziu, și de *condicile de ceremonii și alaiurile curții*. *Învățăturii către domni* sau *viitori domni*, un gen pentru care Bizantinii aveau o deosebită predilecție, sânt foarte multe în literatura bizantină, alcătuite de împărați și de învățați, mireni sau clerici, pentru îndrumarea prinților moștenitori. Cele mai însemnate sânt: Capitolele parenetice ale lui *Agapet* către împăratul Iustinian, Învățăturile lui *Vasilie Macedoneanul* (867—886) către fiul său Leon, Cartea lui *Fotie* (9 sec.) către țarul Bulgariei despre îndatoririle domnitorului, Învățătura împărătească a lui *Teofilact* (11 secol) și Învățăturile lui *Manuel Paleologul* către fiul său (din anul 1417). Aceste învățăturii au fost imitate și de Slavi și Învățăturile lui *Vladimir Monomahul*, sau cartea cunoscută supt numele de *Domostroi*¹, sânt vădit reflexe ale literaturii bizantine.

descrise, despre care Ghenadie zice: *noi n'avem nicio știre despre el* (p. 139), este cunoscutul monah Antonie, tatăl Albinelor bizantine, supranumit Melissa (Albină) v. Krumbacher, Geschichte der byz. Litter². p. 600—601; despre **Erotocrit** v. A. N. Iannari, Περὶ Ἐρωτοκριτοῦ καὶ τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ, Atena 1889 și N. G. Politi, Ὁ Ἐρωτοκριτὸς ἐν Λαογραφίᾳ 1 (1909) p. 19—70; Anton Pann a tradus în versuri și publicat (la Sibiu 1837) pe Erotocrit după prelucrarea lui Dionisie Fotino din 1818, pecând traducerile românești mai vechi în proză și în versuri sânt anterioare prelucrării lui Fotino. Dintre mss Acad. Rom. No. 145. 158. 2606. 3205. 3206. 3208. 3514, cari cuprind pe Erotocrit, cel din urmă (din anul 1787) e cu ilustrațiuni (zugrăvit de Petrache Logofătul). Despre **Dighenis Acritas** v. Gaster Gesch. der rum. Litteratur (in Gröbers Grundriss vol. 2) p. 385. Despre celelalte cărți populare v. Gaster, Literatura populară română (indice).

¹ V. Vizantiiski Vremennik 8 (1901) p. 38—63.

Prima scriere de felul acesta, care ne întâmpină în literatura slavo-română, sânt Învățăturile lui Pseudo-Neagoe, cari sânt bazate pe operele similare bizantino-slave. Tradițiunea bizantină s'a reluat cu râvnă mai târziu, când Grecii erau numiți domni în Principatele dunărene; visul tinerilor Fanarioți era cum să ajungă pe tronul Vlahiei sau al Moldovei și depe băncile școalei se pregăteau pentru această ambițioasă carieră, studiind cu sârguință pe acei autori cari au scris despre datoriile domnitorilor. Conținutul caietelor de școală ce ni s'au păstrat dovedește cele spuse mai sus. Autorii interpretați mai des sânt Isocrate (Discursul parenetic către Nicocle), Discursul către Demonic, Sinesie (Despre modul de a domni), Agapet (Capitolele parenetice), Teofilact (Învățătura împărătească) etc.¹ Dar nu numai scrierile vechi se interpretau, ci și noi opere similare s'au alcătuit în această epocă. *Nicolae Mavrocordat* a scris în limba greacă Învățături către fiul său Constantin² și a tradus din latinește în grecește *Teatrul politic*. *Antim Ivireanu* a întocmit Învățături creștino-politice către Ștefan Cantacuzino Voevod³, iar *Azarie Cigala* a scris Parenetice către beizadelele lui Mihai Vodă⁴ (amândouă în grecește). Învățăturile lui Vasilie Macedoneanul se aflau în mâinile

¹ Vezi Litzica, Catalogul manuscrisurilor grecești <aflăte în Biblioteca Acad. Rom.> numele respective în indice.

² Publicate în Ephémérides daces de Daponte ed. Legrand vol. 1 p. τλζ' și 2 p. XXVII; retipărite în Arhiva din Iași 2 (1890) p. 372—377 și Hurmuzaki, Documente vol. 13 p. 459—462.

³ Vezi Bianu-Hodoș, Bibliografia românească veche vol. 1 p. 498—9.

⁴ Papadopulos-Kerameus, Ἱεροσολυματικὴ βιβλιοθήκη vol. 4 p. 431; Parania Σχεδιασμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων, Constantinopol 1867, p. 27 n.6. Cigala a fost profesor al copiilor lui Mihai Racoviță și Antioh Cantemir; vezi viața lui în Παρνασσός vol. 1 (1877) p. 893—901 și Νέος Ἑλληνομνημων 3 (1905) p. 373—374. Învățături către fiul său a scris și Paharnicul Mihail Fotino, vezi Σακκελίωνος Κατάλογος χειρογράφων ἑθνικῆς βιβλιοθήκης p. 215 No. 1184.

Ceremonia-
lul curții.

tuturilor traduse în limba greacă aplă din îndemnul lui Constantin Brâncoveanu de Hrisant Notara (București 1691)¹, pecând aceleaș Învățături se aflau ca anexă la multe cronografe, traduse în limba română².

Al doilea gen sânt descrierile obiceiurilor și alaiurilor, cari odinioară delectau populația capitalelor București și Iași. Despre *ceremonialul* curților domnești cele mai vechi știri, dacă nu mă înșel, le găsim la Cantemir. Ceremonia ungerii și a încoronării domnilor dată de Cantemir în Descrierea Moldovei (p. 48—66 ed. 1872) amintește descrierea încoronării împăraților bizantini (Pseudo-Codin, De officiis pag. 86—97 ed. Bonn). Dar nu numai încoronarea, ci tot ceremonialul bizantin pare a fi trecut dela Constantinopol în Principate. În timpul Fanarioșilor în special, se dădea o deosebită importanță ceremonialului și nu lipsese anume tratate cari prescriu foarte amănunțit ceremoniile și obiceiurile ce se fac la ocaziuni solemne, ba chiar și la ocaziuni cu totul ridicule; în condica lui *Gheorgachi al doilea logofăt* găsim între altele: *ceremonia domniei nouă, când vine domnul în scaun, ceremoniile în ziua nașterii domnului, la Sfântul Vasile, ceremoniile ce se fac la solii străini* etc., ceremonii cari au fost inspirate parte de cartea lui Constantin Porfirogenit *Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως* (Descrierea ceremoniilor curții), parte din cartea lui Pseudo-Codin *Περὶ τῶν ὀφφικίων* (Despre demnitățile palatului). Chiar Pseudo-Codin a fost tradus la 1691 de arhimandritul Hrisant Notara în limba greacă aplă ca să fie accesibil tuturilor, în urma stăruinței lui Constantin Cantacuzino Stolnicul, și circula în ms în țară³.

¹ Legrand, Bibliogr. hellén. 17 siècle vol. 3 p. 5.

² V. de pildă ms Acad. Rom. No. 86 f. 419 (Bianu, Catalogul mss vol. 1 p. 191).

³ Un ms cuprinzând această traducere se află în Bibliot. Cămelei deputaților din Atena supt No. 35. La fila 272 se află următoarea

Ceremoniile sau alaiurile se considerau ca lucruri foarte importante la curțile fanariote și ne-a rămas o literatură întreagă greco-română de asemenea alaiuri, în care se prescriu cu cea mai mare precizie lucrurile de multe ori cele mai neînsemnate¹; cunoaștem până și *orânduiala alaiului la scoaterea domneștilor cai la cîair* și știm că la capul procesiunii mergea *Iuruc-Bairactarul* și la coadă *Mehter-Bașa cu toată taifaa!*²

Din influențele multiple exercitate asupra artei românești, fără îndoială cea mai puternică a fost cea bizantină. Atât în cele mai mărețe monumente de ar- Arta.

notiță : 'Ο παρών Κουροπαλάτης εἰς τάξιν τινά καὶ κοινὴν μετηνέχθη γλωσσῶσαν διὰ θελήσεως τοῦ πανευγενεστάτου, ἐνδοξοτάτου, καὶ σωφιστάτου ἄρχοντος μεγάλου στολνίκου κυρίου Κωνσταντίνου τοῦ Καντακουζηνοῦ παρὰ Χρυσάνθου ἱερομονάχου, τοῦ Ἱεροσολύμων πατριάρχου ἕστερον γεγονότος, κατὰ τὸ 1691 ἔτος Δεκεμβρίου 28 (Prezentul Curopalat <cartea Despre demnitățile palatului se atribuie greșit lui Curopalat> s'a pus în ordine și s'a tradus în limba greacă aplă în urma cererei prea nobilului, prea slăvitului și prea înțeleptului domn Constantin Cantacuzino, marele stolnic, de către ieromonahul Hrisant, care pe urmă s'a făcut patriarh al Ierusalimului, în anul 1691, 28 Dechemvrie). Aceeasă notiță ne mai spune că copia s'a făcut de Daponte, secretarul domnului Constantin Nicolae Mavrocordat la 1741; v. și Biserica ortodoxă 14 (1890) p. 423—428 unde se vorbește de un alt ms.

¹ Ceremonii și alaiuri în limba greacă referitoare la curțile Principatelor avem numeroase, vezi de pildă ms Acad. Rom. No 116 (=668 Litzica) f. 25; Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ἰψηλάντη Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν p. 781—782; Daponte, Investitura lui Ioan Mavrocordat (Bibliothèque grecque vulgaire vol. 3 ed. Legrand); Hurmuzaki, Documente vol. 13 p. 535—536 etc. În limba română sânt și mai multe; afară de Condica lui Gheorgaki (Letopisește² ed. Kogălniceanu vol. 3 p. 299—333), vezi Urechia, Istoria Românilor vol. 1 p. 27 (și vol 2 p. 9); vol. 1 p. 283—290. 299—303. 312—313. 378. 548—551. Cf. și Sulzer, Geschichte des transalpinischen Daciens vol. 3 p. 260—347: *von dem Hofzeremoniel der transalpinischen Fürsten*; Iorga, Geschichte des osm. Reiches vol. 1 p. 122—124. 466—469 și vol. 2 p. 210—213.

² Urechia, Istoria Românilor vol. 1 p. 302—303.

hitectură și pictură, cât și în broderia odăjdiilor sau ilustrarea mss cu inițiale și miniaturi, influența bizantină e vădită. Și influențele orientale pe cari cercetătorii le găseau în monumentele slave sau române, au aflat astăzi explicarea lor prin noua concepție a artei bizantine, la care a ajuns știința după cercetări și discuțiuni îndelungate. După ce Ainalof a arătat ceea ce arta bizantină datorește culturai elenistice din Egipt și Siria, și simultan Strzygowski prin mai multe lucrări a pus în plină lumină că marele centre elenistice din Orient au produs noua artă mondială și nu Roma cum se credea, atunci s'a văzut lămurit că arta bizantină nu e altceva decât arta elenistică pătrunsă de elemente asiatiche; și astfel și-au găsit o explicație firească și elementele asiatiche întâlnite în diferite monumente; în genere ele nu sânt influențe directe orientale, ci fac parte din elementele orientale asimilate de arta bizantină. Că această noțiune a artei bizantine corespunde adevărului, ne arată întreaga cultură elenistică și bizantină, în care alături de baza greco-romană se află numeroase elemente asiatiche, cum sânt de pildă: doctrinele mistice ale neoplatonismului, sfinții cunoscuți supt numele de stâlpnici, viața contemplativă a monahismului, eunuhii palatului etc.¹

Instituțiunile
statului.

Și organizația statului român cu toate instituțiunile lui are un caracter bizantino-slav. Printre funcțiunile

¹ Ainalof, Originele elenistice ale artei bizantine, Petersburg 1910 (rusește); Strzygowski, Orient oder Rom, Leipzig 1910; de același, Kleinasien, ein Neuland der Kunstgeschichte, Leipzig 1903; de același, Hellas in des Orients Umarmung (Beilage zur <Münchener> Allgemeinen Zeitung din 18—19 Februarie 1902); Krumbacher in Kultur der Gegenwart I, Leipzig 1907, 8, p. 252-3; Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin, Paris 1910 p. 15—20 și 709.

curților domnești logofătul (λογοθέτης)¹, comisul (κόμης τῶν βασιλικῶν σταύλων) și spătarul (σπαθάριος) și-au păstrat denumirile bizantine și la Români trecând de la Slavi; din celelalte boierii, desemnate cu numiri slavonești, cele mai multe s'au dezvoltat după cele bizantine (vornic δομέστικος, postelnic κουδικουλάριος, paharnic πιγκέρνης etc.). Atribuțiile boierilor și funcțiilor imperiului bizantin nu sânt până acum bine studiate și de multe ori nu se ia în seamă că o boierie sau funcție din al 6 secol nu mai e aceeași în al 10 sau al 15 secol, cu toate că păstrează aceeași denumire, și mai des nu se face deosebirea convenită între demnitate și funcție².

Cu toate că originile dreptului român nu sânt bine lămurite, nimeni nu poate tăgădui influența covârșitoare ce a exercitat asupra legislației românești Bizanțul; și în această privință Românii au primit la început multe elemente bizantine prin intermediul sla-

Legislația

¹ Iorga explicând cuvântul spune: «numele său grecesc îl arată ce trebuia să fie: acel care *cuvântează* înaintea Domnului și care *cuvântează* în numele lui, acela care aude pentru Domn și prin care vorbește acesta», Istoria Românilor în chipuri și icoane vol. 2 p. 148. Eu cred că λόγος în cuvântul λογοθέτης are sensul de *socoteală*, *seamă* și logofătul bizantin (tradus după latinul rationalis) a fost mai mult un funcționar financiar, vezi Procop, De bello Gothico ed. Bonn p. 284, 4: Ἦν δὲ Ἀλέξανδρός τις ἐν Βυζαντίῳ τοῖς δημοσίοις ἐφεστῶς λογι-σμοῖς λογοθέτην ἐλληγίζοντες τὴν τιμὴν ταύτην καλοῦσι Ῥωμαῖοι (era în Bizanț un oarecare Alexandru, însărcinat cu supravegherea socotelilor publice; Românii îi dau acestei funcțiuni numele grecesc λογοθέτης). Mai târziu găsim multe feluri de logofeți λογοθέτης τοῦ γενικοῦ = ministru de finanțe; ὁ λογοθέτης τοῦ δρόμου îngrijea de corespondența cu statele străine, de primirea solilor etc. și era primit în fiecare zi de împărat (Const. Porfirogenit, De ceremoniis ed. Bonn p. 520, 5); ὁ λογοθέτης τῶν ἀγγελῶν avea în atribuțiunile sale furnizarea cailor necesari armatei etc.

² O oarecare lumină în această chestiune aduce ultima lucrare a lui J. B. Bury: The imperial Administrative System in the Ninth Century with a revised text of the Kletorologion of Philotheos, London 1911, 179 p.

vilor, până când mai târziu canoanele și legile românești se alcătuesc deadreptul pe baza celor bizantine.

Pravila lui *Vasile Lupu* din 1646 a fost alcătuită de *dascali* și filosofi cari au scos den cărți elinești și lătinești toate tocmelele cele bune și giudețele celor buni creștini și svinți împărați¹.

Îndreptarea legeri a lui *Matei Basarab* se traduce depre elinește pre limbă rumânească (1652) cu ajutorul lui *Kir Ignatie Petriți* și a lui *Pantelimon Ligaridi*, *dascali desăvârșiți*, amândoi dela *Hio*. Pentru a avea un text grecesc autentic mitropolitul Ștefan s'a adresat până și la împărătească cetate la prea sfântul nostru și a toată lumea patriarh, dar la urmă a găsit textul mult căutat la *Gheorghe Caridi*, originar din *Tricala*, care l-a pus la dispoziția mitropolitului². Și cele mai importante lucrări legislative din timpul Fanarioșilor: *Pravilnicească Condică a lui Ipsilanti* din 1786, *Condica lui Caragea* (1817) și *Codul lui Calimah* din 1817, sânt alcătuite pe baza dreptului bizantin și scrise în limba greacă.

Mai există o pravilă însemnată, alcătuită la 1765 de *Mihail Fotinopol* din îndemnul lui Ștefan Mihai *Racoviță*, intitulată: *Ἀνθολογία βασιλικῶν νόμων καὶ ἐκκλησιαστικῶν κανόνων* (*Antologia legilor împărătești și a canoanelor bisericesti*). Această pravilă a fost întocmită în limba greacă aplă pe baza *vasilicalelor*, *canoanelor bisericesti* și *obiceiului pământului*, pre-

¹ Reprodus în Bibliografia veche românească de *Bianu-Hodoș* vol. 1 p. 157.

² V. Titlul și prefața reproduse în Bibliografia veche românească de *Bianu-Hodoș* vol. 1 p. 190. 193 și 200.

cum se spune în hrisovul cu care pravila a fost promulgată în anul 1765.¹

Prin cele de mai sus cred că s'a arătat influența încheiere. covârșitoare pe care a exercitat-o cultura greacă asupra celei românești și foloasele însemnate ce ar aduce culturai românești studiul limbii grecești și al culturai bizantine.

E adevărat că imigrarea Grecilor în Principate n'a pricinuit o renaștere strălucită a studiilor clasice, n'a adus o înflorire a literilor și artelor, care s'ar putea compara măcar de departe cu înflorirea produsă în Italia. Motivele sânt lesne de ghicit. Întâi învățații greci cari au venit în Principate (ca și cei emigrați în Rusia) au fost mediocrități, floarea intelectualilor luase drumul spre Italia; al doilea terenul cultural al Principatelor nu era pregătit în acel timp pentru a adăposti filosofia lui Platon și Aristotel. Cultura italiană din al 15 secol era spre drumul renașterei; Grecii aducând capodoperile antichității clasice și interpretându-le Italianilor au înlesnit și au grăbit acea mișcare. Aci pământul era înțelenit, iar crivățul slavonizmului care domnea în țară abia lăsa să crească buruienile cărților populare și ale apocrifelor; floarea plăpândă a poeziei epice, lirice și dramatice grecești avea nevoie de un teren mai prielnic, de o atmosferă înconjurătoare mai caldă, mai luminoasă. Italianii se extaziază înaintea lui Omer, Platon sau Tucidide,

¹ Ni s'a păstrat în mai multe mss; v. Litzica, Catalogul mss grecești No. 273—276. Hrisovul se află în ms 273 la fila 3—5. Un alt ms în Biblioteca Centrală din Iași No. 66, v. N. G. Dossios, Studii greco-române p. 101. Se vede că pravila aceasta n'a fost aplicată, fiindcă altfel s'ar fi dat la tipar. În anul când a fost promulgată, Răcovița a fost înlocuit de Scarlat Ghica, care a promulgat-o din nou cu hrisovul său din 1766, hrisov care se află la începutul ms Acad. Rom. No. 122 (= 275 Litzica; greșit spune Litzica că « același hrisov dela No. 273 » l. c. p. 139).

Slavii întorc fața dela asemenea opere și citeșc cu nesațiu basmele lui Malalas, vedeniile călugărilor bizantini și versurile Dioptri. Încetul cu încetul însă elenismul a risipit ceața slavonizmului și a înlocuit instrucțiunea teologică și superstițioasă care se dădea în mănăstirile sau școlile Principatelor cu una mai lumească, mai înaltă; alături sau în locul ciaslovului și octoihului, dascălii greci citeau cu învățăceii lor poemele omerice sau tragediile lui Sofocle, dialogurile lui Platon și pe ceilalți clasici ¹. Puțin câte puțin Grecii introduc în învățământ și cărțile științifice occidentale, pe cari cu o râvnă nemaipomenită încep dela al 18 secol să le traducă și să le împartă școlarilor în dar. Așadar dacă nu s'a produs în țară o renaștere similară cu cea italienească, totuș mișcarea culturală grecească are un mare merit: a liberat cultura română de robia slavizmului, introducând studiile clasice și a condus-o în apele științei apusene. Mai cu seamă după ce se organizaseră școlile superioare grecești și românești în țară, progresul cultural a fost simțitor; de pela mijlocul secolului al 17 găsim în țară oameni adevărat culti, în secolul al 18 tipografiile din țară dau la lumină aproape 500 de cărți și în fine se înființează biblioteci bogate, în cari nu se află numai cărțile de ritual și două trei filade populare, ca în trecut, ci toți clasicii greci și latini, toată literatura bizantină, cărți de filosofie, de istorie și de astronomie, de cea mai mare valoare și ca preț și ca conținut. Numai în București erau trei biblioteci publice în secolul al 18: a mitropoliei, a școalei Sf. Sava și biblioteka alcătuită de Nicolae Mavrocordat și așezată în mănăstirea Văcărești ².

¹ În școalele grecești se interpretau aproape toți autorii clasici, precum reiese din caietele școlarilor cari se păstrează în Bibliot. Acad. Rom., vezi Litzica, Catalogul mss grecești, numele autorilor în indice.

² O notiță interesantă despre câteva biblioteci din țară se află în ms Acad. Rom. No. 266 f. 65^v (18 sec.), publicată de Iorga în Studii

Progresele culturale făcute după organizarea învățământului sânt vădite. Ele se manifestă printr'o activitate și un avânt pentru cultură mai presus de orice laudă; domnii scriu cărți sau încurajează pe scriitori, cu mari sacrificii bănești se aduc acum nu mediocrități, ci cei mai renumiți profesori și predicatori greci, cărțile grecești cele mai însemnate se publică în Principate; până și cărțile arabe și iberiene ies de supt teascurile românești. În secolul al 18 printre boierii români se aflau mulți cari știau așa de bine grecește, franțuzește și italienește încât să colaboreze la dicționare¹! Mihai Șuțu însărcinează pe marele logofăt Dimitrachi Fotiadi Catargi să traducă Dicționarul Academiei franceze, dându-i și doi colaboratori, tustrei primind o remunerație lunară din caseta domnească². În Iași se traduce Thesaurus linguae graecae al lui Henri Etienne³. Mitropolitul Moldovei Veniamin cu postelnicul Dimitrie Mano cu Iacovaki Rizo și cu alți învățați proiectează la 1819 o operă uriașă, o

și documente vol. 3 p. 56. Din fericire s'a păstrat **catalogul cărților bibliotecii din Văcărești** într'un miscelaneuaflat în Bibliot. Acad. Rom. No. 603 rom. (18 secol). La filele 221—226 și 271—289 sânt trecute cărțile tipărite, iar la f. 289—294 sânt înregistrate **manuscrisele bibliotecii**; ce păcat că s'a u risipit atâtea mss prețioase (printre ele și unele cuprinzând cronicile țării) și nu ne-a rămas decât inventarul ca să deplângem pierderea!

¹ Codrica, fost secretar domnesc atât în Iași cât și în București, vorbind de Dicționarul greco-francezo-italian în 3 volume publicat de Ventoti (Viena 1790) spune: *ὁ συντάξας αὐτὸ τὸ λεξικὸν δὲν ἦτο ἕνας ἀλλὰ κατὰ προστασίην ἀθθεντικῆν ὑπὲρ τοὺς τριάκοντα μεταφρασταί, οἱ μὲν ἀδελκοὶ οἱ δὲ ἐκ τῶν ἐνοπιῶν εὐγενῶν, καὶ πολλοὶ μαθηταὶ τῆς ἐν Ἰασιῶν ἀθθεντικῆς σχολῆς συνήργησαν εἰς τὴν σύνταξιν αὐτοῦ τοῦ Λεξικοῦ* (Κοδρικῆ, καὶ ἀθθις πρὸς τοὺς οἰκείους, Paris 1818, p. 59 n.). (Autorul acestui dicționar n'a fost unul, ci din ordinul domnului au colaborat la întocmirea lui peste treizeci de traducători, unii boieri dela curtea domnească, alții boieri pămăteni, printre cari și mulți elevi ai școalei domnești din Iași, Codrica, Iarăș către prietenii săi, Paris 1818 p. 59 n.).

² Ibid. p. 59 n.

³ Vezi Iken, Hellenion, Leipzig 1822 p. 239.

ediție critică a operilor lui Hrisostom „pe hârtie bună cu caractere grecești frumoase, aduse dinadins din Paris“. În acest scop Mihai Șuțu se adresează patriarhului și cere toate mss aflate în bibliotecile mănăstirilor pentru ca ediția, bazându-se pe cele mai bune mss, să iasă fără greșeli.¹ La 1811 se înființează o societate filologică greco-dacică din inițiativa mitropolitului Ignatie supt președinția banului Grigore Brâncoveanu, având ca membri pe intelectualii Români și Greci; din membrii corespondenți pomenesc pe Corai din Paris, Copitar și Antim Gazi din Viena. Societatea desfășoară o activitate rodnică; înființează un organ de publicitate căruia i se dă numele de Ἐρμῆς ὁ Λόγιος. În această importantă revistă se publică timp de 10 ani (1811—1821) toate știrile culturale referitoare la Principate: hrisoave, recenzii de cărți apărute în Principate, discursuri, cronici de reprezentațiuni teatrale românești etc.² În acest organ de publicitate al intelectualității greco-dacice se simte o febrilitate, se respiră un aer care te face să simți că sântem în preziua zaverei și a restabilirei domniilor pământene.

Patriotism
și știință.

Nu știu dacă mai există oameni cari cred că arătarea influențelor străine asupra literaturii românești și a împrumuturilor ei literare constituie o crimă de leznationalitate, cari cred că asemenea discuțiuni trebuiesc ocolite. Îmi place a crede că nu mai există și că acest mod de a judeca aparține trecutului. Știința urmărește adevărul fără alte preocupări; savanții cari descoperă în cultura ovreiască influențe babilonice, cari arată că

¹ Vezi Λόγιος Ἐρμῆς pe anul 1820 p. 79—87. Toate aceste planuri au fost zădărnice prin izbucnirea revoluției dela 1821.

² V. Constituirea societății și lista membrilor in Λόγιος Ἐρμῆς 1 (1811) p. 58—64.

obârșia culturii grecești se află în Orient, că literatura romană e aproape copiată după cea grecească și că în toate există un fond comun, fac știință, urmăresc istoria spiritului omenesc fără altă preocupare. Cu drept cuvânt zice I. Bogdan: «Este timpul ca știința istorică română să iasă cu totul din faza romantică a copilăriei. Datoria ei trebuie să fie de aci înainte: a căuta pretutindeni numai și numai *adevărul*. Ar fi o rătăcire periculoasă dacă am crede că educația noastră națională trebuie bazată pe *neadevăruri* sau *reticente*¹».

Cred că orice cercetător ar trebui să împărtășiască modul de a vedea al lui Gaston Paris și concepția lui înaltă și senină despre știința dezinteresată, o concepție pe care a cristalizat-o în următoarele cuvinte: «Je professe absolument et sans réserve cette doctrine, que la science n'a d'autre objet que la vérité et la vérité pour elle-même, sans aucun souci des conséquences bonnes ou mauvaises, regrettables ou heureuses, que cette vérité pourrait avoir dans la pratique²».

A urmări viața și a expune cultura unui popor la lumina științei, e o faptă mai folositoare decât a substitui adevărului fantezii patriotice, cari mai curând sau mai târziu se vor prăbuși spre dezolarea inventatorilor lor. Adevărul, ca și lemnul în apă, poți să-l împingi în fund cu forță, pentru un moment îl pierzi din vedere, dar iese imediat și rămâne veșnic la suprafață.

Patriotismul rău înțeles a dus o goană nedreaptă

¹ Însemnătatea studiilor slave pentru Români, București 1894, p. 39.

² Cuvintele lui Gaston Paris sânt citate de Ov. Densușianu în broșura sa intitulată: Gaston Paris, București 1903, p. 14. Cf. și ce spune Ov. Densușianu contra patriotismului rău înțeles în Histoire de la langue roumaine, Paris 1901, vol. 1 p. XXIX-XXXI.

și a tăgăduit influența slavă; vederi mai luminoase au recunoscut adevărul istoric și au pricinuit reînvierea cuvintelor străvechi, încetățenite de mai multe secole în limba română, cuvinte cari au fost urgisite de generația trecută din cauza originii lor slave. Faptul că s'a început a se studia mai temeinic limba greacă, că Erbiceanu și Iorga au dat la lumină o mulțime de documente grecești, că Comisia istorică a României are în programa ei, printre altele, și publicarea monumentelor grecești referitoare la trecutul României, că s'a înființat o catedră de studii bizantine la universitatea din București, toate acestea sânt indicii că s'a făcut un reviriment și în ceea ce privește limba greacă. Ce instrument prețios pentru cercetătorul român e limba greacă, arată activitatea științifică a lui Iorga care nu datorește puțin cunoașterii acestei limbi; ce însemnătate are Bizanțul și cultura lui, dovedește avântul pe care l-au luat studiile bizantine în întreaga Europă.



VERIFICAT
2007

VERIFICAT
2017